

פירמידת הצמיחה

בחברה הערבית

מריאן תחאוכו, סבאא ג'באלי-סירחאן ורנא קסיס*

נייר מדיניות 2026.02 / פברואר 2026

* ד"ר מריאן תחאוכו היא ראש המרכז למדיניות כלכלית של החברה הערבית במכון אהרן למדיניות כלכלית, אוניברסיטת רייכמן. סבאא ג'באלי-סירחאן היא חוקרת בכירה במכון אהרן. רנא קסיס היא חוקרת במכון אהרן. המחקר מודות לפרופ' צבי אקשטיין, לד"ר שרית מנחם-כרמי, לד"ר עידית חזקלישר ולעימאד תלחמי על עזרתם במחקר זה. המחקר נערך בסביבת המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בהתבסס על קובצי רשומות פרט שהוכנו לצורך ביצוע המחקר על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ושהושמטו מהם פרטי זיהוי.

מכון אהרן למדיניות כלכלית

על שם אהרן דוברת ז"ל

חזון מכון אהרן למדיניות כלכלית בבית ספר טיומקין לכלכלה הוא לתמוך בצמיחה כלכלית וחזק חברתי בני-קיימא ובצמצום העוני, זאת באמצעות עיצוב אסטרטגיה מבוססת יעדים מדידים בני השוואה בינלאומית והצעות לתוכניות מפורטות למדיניות כלכלית המבוססות על ידע בינלאומי מעודכן. אנו מתמקדים ברפורמות לצמיחה כלכלית הנובעת מגידול בתעסוקה ומהעלאת התוצר לשעת עבודה (הפריון) בישראל.

המדד המרכזי לצמיחה כלכלית בת-קיימא – התוצר לנפש – נמצא עדיין ברמה נמוכה מזו המקובלת במדינות המובילות בעולם המפותח, וכמוהו גם הפריון במשק. המכון, באמצעות מחקרים כלכליים, מציע יעדים, כלי מדיניות חדשניים ורפורמות לקידום הצמיחה, התעסוקה האיכותית והפריון.

מטרת המכון היא להשפיע על המדיניות הכלכלית-חברתית בישראל, תוך גיבוש תוכניות ארוכות טווח שתתמודדנה עם מכלול הבעיות הכלכליות והחברתיות במשק, ובייחוד בקרב משפחות בחצי התחתון של התפלגות ההכנסות. אלו כוללות חלקים נכבדים מהאוכלוסיות הערבית והחרדית, ועליית התעסוקה והפריון בהן תתרום רבות להשגת יעדי הצמיחה, החזק החברתי וצמצום העוני. כמו כן, מטרת המחקרים היא להשפיע על השיח המקצועי ולעורר דיון המבוסס על מידע אמין ועל מחקר כלכלי-חברתי המציע כלים מעשיים להשגת היעדים.

← דירקטוריון:

מר שלמה דוברת (יו"ר), מר ירון לוטן (סגן יו"ר), פרופ' מרטין אייכנבאום, גב' יעל אנדורן, פרופ' צבי אקשטיין, מר ירום אריאב, מר גבי אשכנזי, גב' דיתה ברוניצקי, פרופ' איתי גולדשטיין, גב' יעל דוברת, מר קובי הבר, מר רוני חזקיהו, פרופ' ניראון חשאי, גב' ענת לוין, פרופ' רפי מלניק, מר רונן ניר, ד"ר טלי רגב, גב' עפרה שטראוס, מר חיים שני, מר עימאד תלחמי.

← ראש המכון:

פרופ' צבי אקשטיין.

← ועדה מדעית:

פרופ' צבי אקשטיין (יו"ר), פרופ' מרטין אייכנבאום, ד"ר אסף אילת, פרופ' אפרים בנמלך, פרופ' ניב גרינשטיין, פרופ' צבי הרקוביץ, ד"ר ניב ידיד לוי, פרופ' אסנת ליפשיץ, פרופ' עומר מואב, פרופ' רפי מלניק, ד"ר טלי רגב.

← פרטי התקשרות:

אוניברסיטת רייכמן, ת.ד. 167 הרצליה 4610101

טלפון: 09-9602431

דוא"ל: aaron.economics@runi.ac.il

אתר: www.aiep.runi.ac.il

המרכז למדיניות כלכלית של החברה הערבית במכון אהרן

מכון אהרן הקים את המרכז למדיניות כלכלית של החברה הערבית בישראל מתוך חזון לקידום כלכלה יצרנית ועסקית של החברה הערבית והגברת שילובה בכלכלה הישראלית. פעילות המרכז הינה חלק מהאסטרטגיה הכלכלית המקיפה של מכון אהרן למשק הישראלי, אשר מטרתה להוביל להשגת היעד של צמיחה מתמשכת בתוצר ובפרייון תוך צמצום העוני ואי-השוויון. במוקד הפעילות – הצגת המלצות ליישום מדיניות כלכלית ארוכת טווח לחברה הערבית בפני מקבלי החלטות בממשלה, והובלה ליישומן בפועל. מתוך חזון המרכז, הפעילות מתמקדת בעיצוב אסטרטגיות ובגיבוש מדיניות בתחומי החינוך, התעסוקה והתשתיות בשיתוף משרדי הממשלה השונים, ובייחוד משרד האוצר והרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים. המלצות המדיניות כוללות הצעות לתוכניות מפורטות המבוססות על נתונים עדכניים של האוכלוסייה הערבית, ידע לאומי ובינלאומי בכלכלה תוך התייחסות להרגלים ולתרבויות בישראל, לרבות המגבלות הפוליטיות. תוצאות המחקרים וההמלצות מוצגות בדיונים פתוחים בשולחנות עגולים המתקיימים ביישובים ערביים בהשתתפות אנשי מקצוע מהחברה הערבית והיהודית וביניהם חוקרים, מקבלי החלטות ובכירים במגזר העסקי והציבורי. שיתוף הפעולה עם משרדי הממשלה, ובייחוד עם משרד האוצר, מאפשר להגדיל את האימפקט ולהביא תוכניות אלו להחלטות ממשלה מתוקצבות אשר תבואנה לידי ביטוי ביישום מדיניות ארוכת טווח בתחומים השונים.

פירמידת הצמיחה בחברה הערבית

ההכנסה מעבודה לפרט בחברה הערבית רשמה עלייה מרשימה בעשור האחרון (2012–2022), אך היא עדיין מהווה 44% בלבד מזו של החברה היהודית הלא-חרדית.¹ פער זה בהכנסה מעבודה לפרט הינו ביטוי הן לאי-שוויון כלכלי-חברתי בין שתי האוכלוסיות והן לחוסר מיצוי הפוטנציאל הכלכלי של החברה הערבית במשק הישראלי.

במטרה לייצר מסגרת מדידה וחשיבה שתסייע בזיהוי תחומי חולשה וחוזקה העומדים בבסיס הפערים בהכנסה מעבודה לפרט, המרכז למדיניות כלכלית של החברה הערבית במכון אהרן פיתח את מודל "פירמידת הצמיחה בחברה הערבית". הפירמידה מתארת את מכלול המרכיבים הכלכליים והחברתיים, המסודרים בשכבות, אשר נדרשים לצמצום הפערים בהכנסה הממוצעת לפרט בין החברה הערבית לבין החברה היהודית הלא-חרדית. הפירמידה מאגדת את ממדי הפער לכלל תצוגה אינטגרטיבית ומספקת בסיס לדיון באסטרטגיה הכלכלית ולתיעדוף תחומי ההתערבות והרפורמות הדרושות לקידום צמיחה ולהאצת השתלבותה של החברה הערבית במשק הישראלי, בדומה לזו של החברה היהודית הלא-חרדית.

בחינת הפירמידה לשנת 2022 מראה כי ישנם פערים בין החברה הערבית לחברה היהודית הלא-חרדית בכל המרכיבים. ניכרים פערים מתמשכים במדדים הכלכליים כגון רמת ההון האנושי, רמת ההשקעה הציבורית, שיעור התעסוקה ואיכותה, כאשר מוקדי הפער החריפים ביותר מצויים במדדים החברתיים, ובראשם הפשיעה, חוסן הרשויות המקומיות והלכידות החברתית. הסתכלות על המגמות והשוואה של פירמידת הצמיחה בשנת 2022 לזו של 2012 מראה התקדמות ניכרת במרכיבים של השקעה בהון אנושי, דיגיטציה והון ציבורי וצמצום פערים במרכיבים אלה, אך מנגד ניכרת הרעה חדה במדדים החברתיים, ובעיקר בתחום הפשיעה והלכידות החברתית. עובדה זו מחדדת את הצורך בהשקעה מתמשכת לא רק בהיבטים הכלכליים אלא גם בחיזוק המרכיבים החברתיים כתנאי מוקדם למימוש פוטנציאל הצמיחה.

¹ ההכנסה מעבודה לפרט היא ההכנסה מעבודה לכלל הגברים והנשים בגילים הרלוונטיים, כולל אפס לפרטים שאינם מועסקים או שאין להם הכנסה מעבודה.

תוכן העניינים

1. סיכום ומסקנות	6
2. רקע	8
3. פירמידת הצמיחה בחברה הערבית	11
3.1. קודקוד הפירמידה – פירות המדיניות הכלכלית	12
3.2. שכבת תוצרי המדיניות הציבורית	13
3.3. שכבת תשומות המגזר הציבורי	16
3.4. בסיס הפירמידה – תנאי הבסיס	20
4. פירמידת הצמיחה של שנת 2012 – השוואה לשנת 2022	25
5. המלצות מדיניות	26
נספח: פירוט מדדים	30

1. סיכום ומסקנות

בעשור האחרון (2012–2022) הייתה החברה הערבית אחד ממנועי הצמיחה של הכלכלה הישראלית. בשנים אלה נרשמה עלייה מרשימה בהכנסה הריאלית מעבודה לפרט בגילי העבודה העיקריים (25–64) בחברה הערבית, עלייה גבוהה מזו שבחברה היהודית (החרדית והלא-חרדית), אשר הביאה לצמצום הפער בהכנסה מעבודה לפרט בין שתי האוכלוסיות. צמצום הפער בהכנסה מעבודה לפרט לצד העלייה במשקל החברה הערבית מסך האוכלוסייה בישראל הביאו לכך שהחלק של החברה הערבית מסך ההכנסות מעבודה בגילים 25–64, שהוא אינדיקציה לתרומתה של החברה הערבית לתוצר, עלה מ-8.2% ב-2012 ל-10.5% ב-2022. לצד התרומה לכלכלה הישראלית, לתוצר ולצמיחה של המשק, עלייה בהכנסה מעבודה בחברה הערבית משמעותה גם עלייה ברמת החיים בחברה הערבית וירידה בשיעורי העוני, עלייה בהכנסות של הממשלה ממסים, וירידה בתלות של האוכלוסייה הערבית בסבסוד ובשירותי הרווחה. המגמות החיוביות בחברה הערבית התרחשו על רקע מדיניות ממשלתית להגדלת תמריצים לעבודה ולעידוד השכלה, וכן יישום תוכניות החומש לפיתוח כלכלי של החברה הערבית.

עם זאת, למרות העלייה המרשימה בעשור האחרון, הפער בהכנסה מעבודה לפרט נותר משמעותי. בשנת 2022 עמדה ההכנסה מעבודה לפרט בחברה הערבית על כ-44% בלבד מזו של החברה היהודית הלא-חרדית. פער זה מהווה ביטוי לאי-שוויון כלכלי-חברתי בין שתי האוכלוסיות, וכן לחוסר מיצוי הפוטנציאל הכלכלי של החברה הערבית במשק הישראלי. כדי להאיץ את הצמיחה בהכנסה מעבודה ולצמצם את הפערים, נדרשים לא רק אבחון של ממדי הפער, אלא גם מסגרת שיטתית שתסייע בזיהוי הגורמים העומדים בבסיס, דיון מעמיק באסטרטגיה הכלכלית של מדינת ישראל, וזיהוי תחומי ההתערבות והרפורמות הדרושות לקידום הצמיחה ולצמצום הפערים בהכנסה מעבודה לפרט בין החברה הערבית לבין החברה היהודית הלא-חרדית. לשם כך, פיתח המרכז למדיניות כלכלית של החברה הערבית במכון אהרן את מודל "פירמידת הצמיחה בחברה הערבית". מודל זה מהווה מסגרת מדידה וחשיבה לזיהוי תחומי חוזקה וחולשה העומדים בבסיס הפערים בהכנסה מעבודה לפרט בין החברה הערבית לבין החברה היהודית הלא-חרדית.

הפירמידה בנויה מארבע שכבות, המסודרות החל משכבת הקודקוד אל הבסיס. בקודקוד הפירמידה נמצאת ההכנסה מעבודה לפרט, המשמשת כמדד מרכזי לרמת החיים ובבסיס להשוואת מצבה הכלכלי של החברה הערבית לחברה היהודית הלא-חרדית. מתחת לשכבה זו נמצאת שכבת התוצרים, אשר משקפת מדדים המבטאים את הישגי החברה בתחומים כגון תעסוקה, השכלה ומיומנויות. מרכיבים אלו מהווים אמצעי להשגת היעד המרכזי הנמצא בקודקוד הפירמידה שהינו העלאת ההכנסה מעבודה לפרט. הצלחת שכבת התוצרים תלויה בשתי השכבות שמתחתיה, שכבת התשומות הציבוריות ושכבת הבסיס. שכבת התשומות הציבוריות מייצגת את פעולות המגזר הציבורי החיוניות לתפקוד המשק, ומתחתיה כאמור נמצאת שכבת הבסיס אשר כוללת את תנאי היסוד החיוניים לקיומה של חברה מתפקדת וכלכלה משגשגת, כגון בריאות, ביטחון, יציבות פיננסית וכדומה.

הפירמידה נועדה לשמש כלי מושגי לחשיבה אסטרטגית ולזיהוי מקורות הפערים. ייחודה של הגישה הוא ביכולתה להציג בצורה אינטגרטיבית את מכלול ממדי הפער, ובכך לספק בסיס לדיון באסטרטגיה הכלכלית ולתיעוד תחומי ההתערבות והרפורמות הדרושות.

בחינת הפירמידה לשנת 2022 מעלה כי קיימים פערים בין החברה הערבית לחברה היהודית הלא-חרדית בכל המדדים. פערים מתמשכים ניכרים במדדים כלכליים כגון רמת ההון האנושי, רמת ההשקעה הציבורית, שיעור התעסוקה ואיכותה. עם זאת, מוקדי הפער החריפים ביותר מצויים במדדים חברתיים, ובראשם הפגיעה, חוסן הרשויות המקומיות והלכידות החברתית. במדדים אלו מצבה של החברה הערבית נמוך במיוחד בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית.

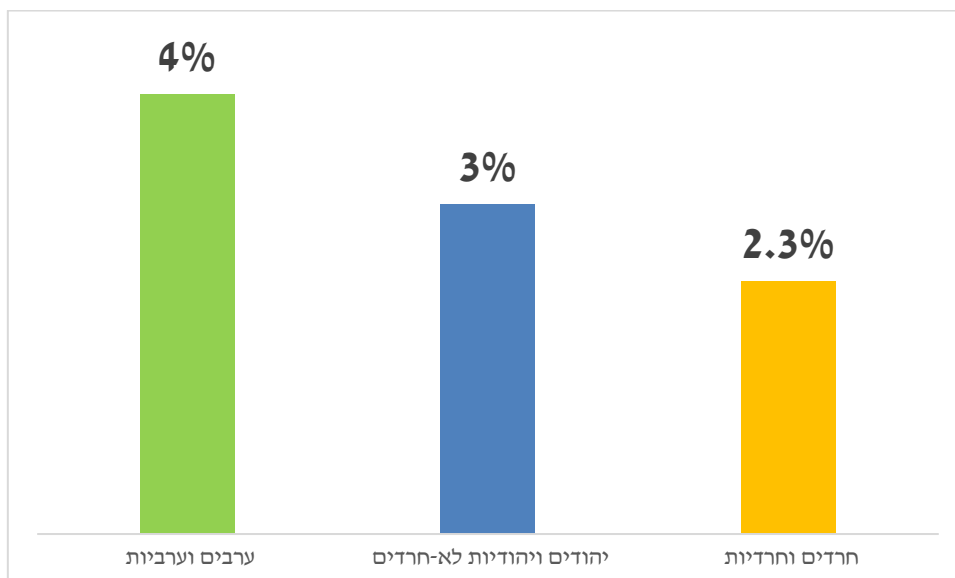
השוואה בין פירמידת הצמיחה של שנת 2012 לזו של שנת 2022 מצביעה על התקדמות ניכרת במרכיבים של השקעה בהון אנושי, דיגיטציה והון ציבורי, וכן על צמצום פערים במרכיבים אלו. מנגד, ניכרת הרעה חדה במדדים חברתיים, ובעיקר בתחום הפשיעה והלכידות החברתית. ממצא זה מחדד את הצורך בהשקעה מתמשכת לא רק בהיבטים הכלכליים, אלא גם בחיזוק המרכיבים החברתיים כתנאי מוקדם למימוש פוטנציאל הצמיחה.

בהתבסס על הפערים הכלכליים העולים מהפירמידה, מומלץ לקדם מדיניות כללית ומתכללת לצמצום הפערים בין החברה הערבית לחברה היהודית הלא-חרדית, תוך מיקוד בשלושה אפיקים מרכזיים: חיזוק ההון האנושי, שיפור איכות התעסוקה והרחבת הנגישות להזדמנויות כלכליות. בכלל זה מוצע להגדיל את שיעור בעלי ההשכלה העל-תיכונית והאקדמית, להשקיע במיומנויות שפה וכישורים רכים, להרחיב את השתתפותם של ערבים לא-משכילים ובעיקר נשים בשוק העבודה, לשדרג מרכזי תעסוקה, להסיר חסמים תחבורתיים ואזוריים, לפתח אזורי תעשייה סמוכים ליישובים ערביים ולעודד יזמות עסקית וחדשנות. בנוסף להיבטים הכלכליים, נדרש מענה מערכתי ומתואם לאתגרים החברתיים החריפים, ובראשם רמת הפשיעה הגבוהה בחברה הערבית. לשם כך יש לגבש מדיניות ייעודית למיגור הפשיעה, הכוללת חיזוק מערך האכיפה, ביסוס אמון הציבור ברשויות החוק, השקעה בקהילות מניעה ובתשתיות חינוך בלתי פורמליות, וחיזוק תחושת הביטחון האישי והלכידות החברתית. כמו כן, יש להמשיך ביישום עקבי של תוכניות הפיתוח הממשלתיות הקיימות, לרבות השקעה בתשתיות, דיור, תחבורה ותשומות משלימות להון האנושי. לסיכום, העשור האחרון התאפיין בשיפור ניכר בהשתלבות הכלכלית של החברה הערבית ובהגדלת תרומתה למשק. עם זאת, הפערים בהכנסה מעבודה לפרט נותרו עמוקים, ובפרט במדדים החברתיים הבסיסיים. מודל "פירמידת הצמיחה" מספק מסגרת שיטתית לזיהוי תחומי חוזקה וחולשה ולגיבוש אסטרטגיה לצמצום הפערים, תוך הדגשה כי חיזוק המרכיבים החברתיים והכלכליים גם יחד הוא תנאי למימוש פוטנציאל הצמיחה.

2. רקע

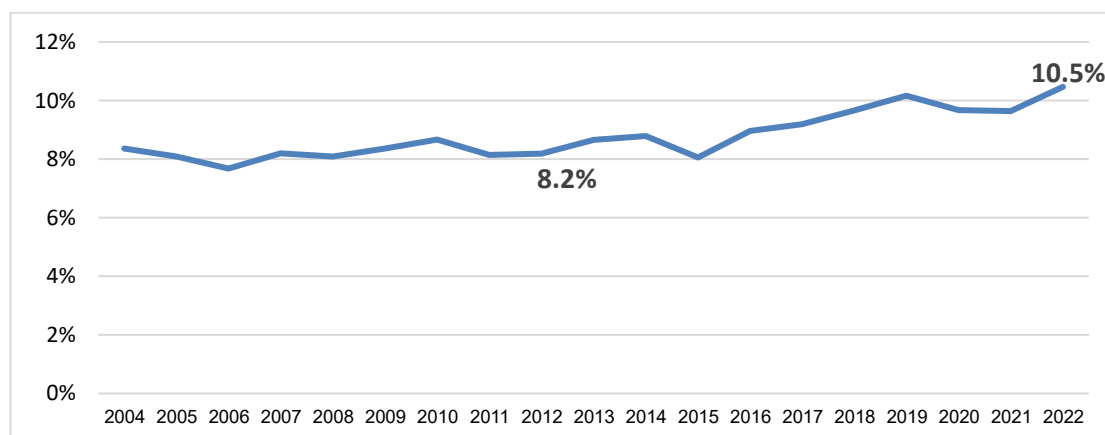
החברה הערבית הייתה אחד ממנועי הצמיחה של המשק בעשור האחרון (2012–2022). ההכנסה החודשית הריאלית מעבודה לפרט בגילי העבודה העיקריים (25–64) בחברה הערבית עלתה בקצב שנתי מהיר בהרבה מזה של החברה היהודית הלא-חרדית ומזה של החברה החרדית, 4%, 3% ו-2.3%, בהתאמה (איור 1).² צמצום הפער בהכנסה מעבודה לפרט לצד העלייה במשקל החברה הערבית מסך האוכלוסייה בישראל הביאו לכך שהחלק של החברה הערבית מסך ההכנסות מעבודה בגילים 25–64, שהוא אינדיקציה לתרומתה של החברה הערבית לתוצר, עלה מ-8.2% ב-2012 ל-10.5% ב-2022 (איור 2).

איור 1: הגידול השנתי בהכנסה מעבודה לפרט, גילים 25–64, 2012–2022

מקור: עיבודי חוקרי המכון לנתוני סקרי כוח אדם וסקרי הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

איור 2: חלקה של החברה הערבית מסך ההכנסות מעבודה, גילים 25–64

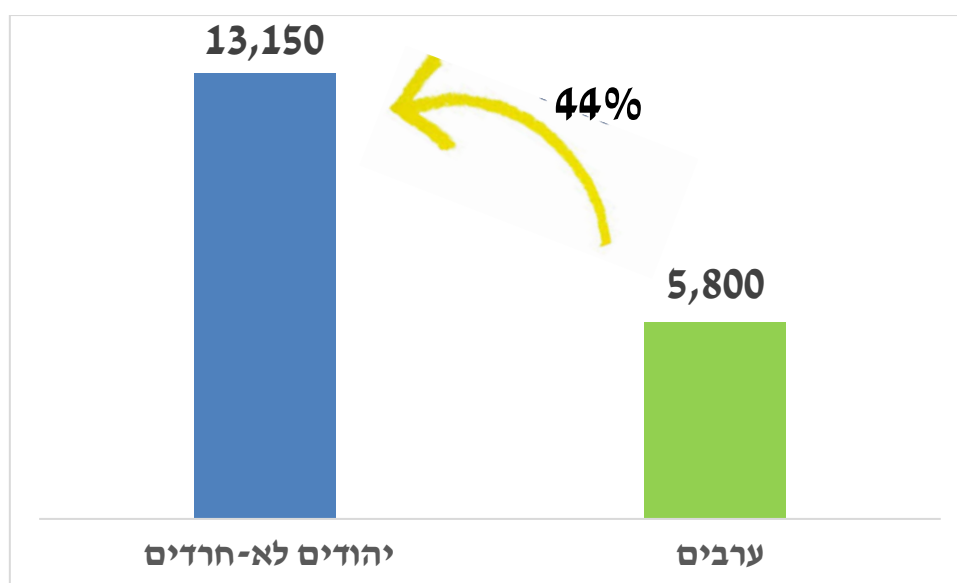

מקור: עיבודי חוקרי המכון לנתוני סקרי כוח אדם, סקרי הכנסות וסקרי הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

² ההכנסה מעבודה לפרט היא ההכנסה החודשית הריאלית מעבודה (לפני תשלומי מיסים) לכלל הגברים והנשים בגילים 25–64, כולל הכנסה אפס לפרטים שאינם מועסקים או שאין להם הכנסה מעבודה, והיא מחושבת על פי השכר של המועסקים כפול שיעור התעסוקה.

לצד התרומה לכלכלה הישראלית, לתוצר ולצמיחה של המשק, עלייה בהכנסה מעבודה בחברה הערבית משמעותה גם עלייה ברמת החיים בחברה הערבית וירידה בשיעורי העוני, עלייה בהכנסות של הממשלה ממיסים, וירידה בתלות של האוכלוסייה הערבית בסבסוד ובשירותי הרווחה. אכן, שיעור העוני בחברה הערבית רשם ירידה חדה, מ-54% בשנת 2012 ל-40% בשנת 2022.³ בנוסף, בין השנים 2013–2021 נרשמה עלייה במדד חברתי-כלכלי של הרשויות הערביות, כך ש-66% מהרשויות הערביות עלו בדירוג הכלכלי-חברתי, לעומת 24% בלבד מן הרשויות היהודיות והמעורבות.⁴ המגמות החיוביות בחברה הערבית בהשכלה, בתעסוקה ובהכנסה התרחשו על רקע מדיניות ממשלתית להגדלת תמריצים לעבודה ולעידוד השכלה, וכן על רקע תוכניות לפיתוח כלכלי של החברה הערבית, שננקטו כחלק מיישום החלטות החומש השונות לחברה הערבית, החל מהחלטה 922 אשר החלה בשנת 2016 וכלה בהחלטה 550 "תקאדום". למרות העלייה המרשימה בעשור האחרון, עדיין ההכנסה מעבודה לפרט בחברה הערבית נמוכה, ובשנת 2022 היותה כ-44% בלבד מזו של החברה היהודית הלא-חרדית, כפי שניתן לראות באיור 3.

איור 3: הכנסה מעבודה לפרט, גילים 25–64, 2022

מקור: עיבודי חוקרי המכון לנתוני סקר כוח אדם וסקר הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

פער זה אינו רק ביטוי לאי-שוויון כלכלי-חברתי, אלא גם לחסם בפני צמיחה כלכלית כוללת ולמיצוי הפוטנציאל הכלכלי של המדינה. לנוכח האתגרים הגדולים הצפויים לכלכלה ולחברה בישראל, עם העלייה בהוצאות הביטחון ובגירעון הממשלתי, חשוב יותר מתמיד להשקיע במנועי הצמיחה של המשק. קידום ההשתלבות הכלכלית והחברתית של החברה הערבית ומיצוי הפוטנציאל הטמון בה עשויים לשמש מנוע צמיחה מרכזי בשנים הבאות.

כדי להאיץ את הצמיחה בהכנסה מעבודה ולצמצם את הפערים, נדרשים לא רק אבחון של ממדי הפער, אלא גם מסגרת שיטתית שתסייע בזיהוי הגורמים העומדים בבסיסו, דיון מעמיק באסטרטגייה הכלכלית של מדינת ישראל, וזיהוי תחומי ההתערבות והפרפורמות הדרושות לקידום הצמיחה ולצמצום הפערים בהכנסה מעבודה לפרט בין החברה הערבית לבין החברה היהודית הלא-חרדית.

³ תחולת העוני לפי הכנסה פנויה, ראש משק הבית בגיל 25–64 – שיעור משקי בית שההכנסה הפנויה שלהם נפשו תקנית נמוכה ממחצית ההכנסה הפנויה החציונית לנפש תקנית (עיבודי חוקרי המכון לנתוני סקרי הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה).

⁴ עיבודי חוקרי המכון לנתוני המדד החברתי-כלכלי של הרשויות המקומיות, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

על רקע זה, המרכז למדיניות כלכלית של החברה הערבית במכון אהרן פיתח את מודל "פירמידת הצמיחה בחברה הערבית" ("הפירמידה") כמודל חשיבה ומדידה לזיהוי הגורמים לפערים בהכנסה מעבודה לפרט, המבוסס על "פירמידת הצמיחה וצמצום העוני" של מכון אהרן.⁵ בעוד שהמודל המקורי של מכון אהרן פותח לצורך הצגת הפערים בין ישראל לבין מדינות הסמן,⁶ הפירמידה של החברה הערבית נועדה להציג את הפערים בין החברה הערבית לבין החברה היהודית הלא-חרדית בישראל.

הפירמידה מורכבת מארבע שכבות: בקודקוד הפירמידה נמצאת ההכנסה מעבודה לפרט, המשמשת כמדד מרכזי לרמת החיים וכבסיס להשוואת מצבה הכלכלי של החברה הערבית לחברה היהודית הלא-חרדית. מתחת לשכבה זו נמצאת שכבת התוצרים, אשר משקפת מדדים המבטאים את הישגי החברה בתחומים כגון תעסוקה, השכלה ומיומנויות. מרכיבים אלו מהווים אמצעי להשגת היעד המרכזי הנמצא בקודקוד הפירמידה שהינו העלאת ההכנסה מעבודה לפרט. הצלחת שכבת התוצרים תלויה בשתי השכבות שמתחתיה, שכבת התשומות הציבוריות ושכבת הבסיס. שכבת התשומות הציבוריות מייצגת את פעולות המגזר הציבורי החיוניות לתפקוד המשק, ומתחתיה כאמור נמצאת שכבת הבסיס אשר כוללת את תנאי היסוד החיוניים לקיומה של חברה מתפקדת וכלכלה משגשגת, כגון בריאות, ביטחון, יציבות פיננסית וכדומה.

חשוב להדגיש כי הפירמידה נועדה לשמש כלי מושגי לחשיבה אסטרטגית, המאפשר זיהוי של תחומי חוזקה וחולשה, אך אינה מבטאת את עוצמת ההשפעה בין רכיב לשני, ובהתאם גם לא ניתן לבטא את האפקטיביות של ההשקעה ברכיב מסוים על השכבות שמעליה.

באופן כללי, הפירמידה נועדה לאפשר ראייה רחבה ומבנית של מצבה הכלכלי של החברה הערבית, תוך הדגשה של מקומות שבהם נדרשת התערבות ממוקדת. בראש הפירמידה נמצא היעד של המדיניות הכלכלית שמקדם המרכז לחברה הערבית במכון אהרן – צמצום הפערים בהכנסה מעבודה לפרט של החברה הערבית בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית. ייחודה של גישה זו הוא ביכולתה לזהות את מקורות הפערים ולא רק את ביטוייהם, ובכך לספק למקבלי ההחלטות תשתית אסטרטגית מבוססת נתונים לפיתוח כלכלה ערבית יצרנית, משולבת ומבוססת צמיחה.

בהמשך נייר זה נציג את הפירמידה לשנת 2022 תוך פירוט השכבות השונות המרכיבות אותה, והדגשת מקורות הפער בין החברה הערבית לחברה היהודית הלא-חרדית. לאחר מכן נציג את הפירמידה לשנת 2012 ונשווה אותה לפירמידה של שנת 2022. ההשוואה תאפשר לזהות מגמות שיפור או העמקת פערים במרכיבים השונים לאורך התקופה.

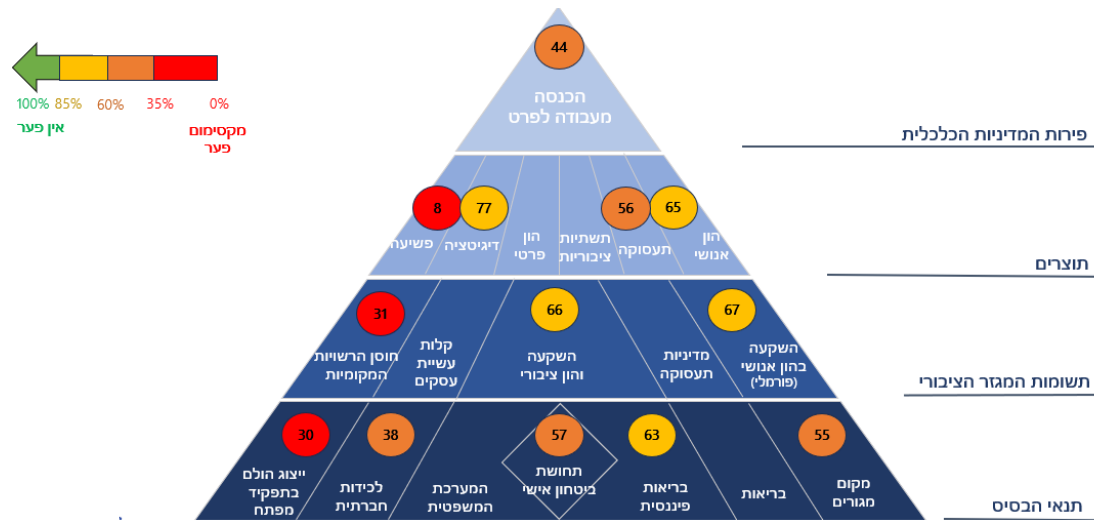
⁵ פירמידת הצמיחה וצמצום העוני הינה מודל חזותי-אסטרטגי המתאר את התנאים, המשאבים והתוצרים הכלכליים הדרושים לשם השגת רמת חיים גבוהה וצמצום עוני. להרחבה ראו מנחם-כרמי וקלישר (2024).

⁶ מדינות הסמן הן מדינות מתקדמות הדומות למדינת ישראל בהיקף האוכלוסייה ובמבנה המשק, ושהיינו רוצים להידמות אליהן ברמת החיים ובשיעורי העוני. מדינות הסמן כוללות את אוסטרליה, פינלנד, הולנד, שוודיה ודנמרק.

3. פירמידת הצמיחה בחברה הערבית

כאמור, פירמידת הצמיחה של החברה הערבית מתארת את מכלול המרכיבים הכלכליים והחברתיים, המסודרים בשכבות, אשר נדרשים לצמצום הפערים בהכנסה מעבודה לפרט בין החברה הערבית לבין החברה היהודית הלא-חרדית.⁷ דיאגרמת הפירמידה לשנת 2022 מוצגת באיור 4. בעת חישוב מרכיבי הפירמידה השונים נעשה שימוש בנתוני 2022, שהיא השנה האחרונה שבגינה עמדו לרשותנו נתונים שלמים וזמינים לגבי רוב המשתנים, בפרט נתוני שכר ותעסוקה.⁸ בהתאם לכך, 2022 נבחרה לשמש כשנת הבסיס לחישוב כלל מרכיבי הפירמידה.

איור 4: פירמידת הצמיחה – החברה הערבית בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית, 2022

מבנה הפירמידה

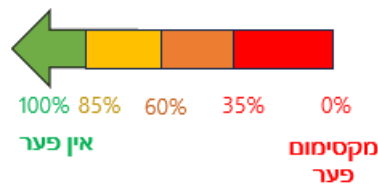
הפירמידה בנויה מכמה שכבות המשקפות את המרכיבים הנחוצים לצמיחה וצמצום פערים בהכנסה מעבודה לפרט. שכבת הבסיס מהווה את התשתית לקיומה של חברה וכלכלה מתפקדת. היא כוללת מרכיבים בסיסיים הנדרשים לרווחה אנושית, ביטחון אישי ומרחב תפקוד בטוח ומוגן. מרכיבים אלה הם תנאים מקדימים להשתלבות חברתית וכלכלית. כאשר חברה סובלת מפערים בתחומים אלו, היא מתמודדת עם חסמים מערכתניים שמגבילים את יכולתה לצמוח ולשגשג בשכבות שמעל. השכבה השנייה, שכבת תשומות המגזר הציבורי, כוללת את מרכיבי ההשקעה הממשלתית והתשתיות שהמדינה מקצה כדי לתמוך בפיתוח ההון האנושי ובשירותים הציבוריים. שכבה זו יחד עם שכבת הבסיס תורמות להצלחת שכבת התוצרים והן מהוות בסיס לחיזוק ותמיכה בשכבות העליונות בפירמידה. שכבת התוצרים כוללת מרכיבים המייצגים את הצלחת החברה הערבית בתחומים השונים הנחוצים באופן ישיר להשגת היעד – צמצום הפערים בהכנסה מעבודה לפרט. בכל אחד מהמרכיבים בשכבות השונות ניתן לראות את המצב היחסי בין החברה הערבית לחברה היהודית הלא-חרדית, ובכך ניתן לכוון את המאמץ המחקרי ואת המדיניות הממשלתית למקומות שבהם ישנם הפערים הגדולים ביותר.

⁷ בחלק מהנתונים לא ניתן להבחין בין חרדים ליהודים לא-חרדים ולכן השתמשנו בנתונים של כלל החברה היהודית. ⁸ חלק מהנתונים ששימשו בחישוב הפערים אינם זמינים לשנת 2022; במקומות שבהם היה שימוש בנתונים משנים אחרות השתמשנו בנתון הזמין העדכני ביותר.

ציון יחסי ואופן מדידת הפערים

לצורך בחינת מצבה של החברה הערבית בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית, נבנה ציון לכל אחד ממרכיבי הפירמידה אשר משקף את המצב היחסי באחוזים של החברה הערבית בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית באותו מרכיב. הציון מחושב על בסיס שקלול הציונים במדדים שונים המשקפים את המצב של החברה הערבית בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית באותו מרכיב, וממוקם על סקאלה של 0 עד 100. ציון הקרוב ל-0 (צבע אדום) מעיד על פערים משמעותיים לרעת החברה הערבית, בעוד שציון הקרוב ל-100 (צבע ירוק) מצביע על פערים קטנים עד אפסיים מול החברה היהודית הלא-חרדית, כפי שניתן לראות באיור 5. ייצוג זה מספק תמונה כמותית ברורה ומדויקת של ההבדלים בין הקבוצות, ומאפשר לזהות את התחומים המחייבים התערבות ממוקדת.

איור 5: סקלת המצב היחסי באחוזים בין החברה הערבית לחברה היהודית הלא-חרדית

יחס של 0% מבטא מקסימום פער ויחס של 100% מבטא שוויון.

המשך הפרק מאורגן בהתאם למבנה הפירמידה, כל אחת מארבע שכבות הפירמידה מוצגת בנפרד, כאשר בכל שכבה נכללים כמה מרכיבים. עבור כל מרכיב מוצגים המדדים המרכזיים שבאמצעותם נקבע מצבה היחסי של החברה הערבית באותו מרכיב, על בסיס נתונים אמפיריים עדכניים.⁹

3.1. קודקוד הפירמידה – פירות המדיניות הכלכלית

קודקוד הפירמידה מייצג את יעד המדיניות הכלכלית – ההכנסה מעבודה לפרט. בין יהודים לא-חרדים לבין ערבים קיים פער משמעותי בהכנסה החודשית מעבודה, כאשר ההכנסה החודשית הממוצעת מעבודה בחברה הערבית היא 44% מזו של החברה היהודית הלא-חרדית בקבוצת הגיל 25–64. פער זה נובע משני גורמים: פערים בשיעור התעסוקה, בעיקר בקרב הנשים, ושכר נמוך יותר של המועסקים בחברה הערבית, הן בקרב הגברים והן בקרב הנשים. לוח 1 מציג את המדדים שבאמצעותם נקבע מצבה היחסי של החברה הערבית במרכיב ההכנסה מעבודה לפרט.

לוח 1: הכנסה מעבודה לפרט

מרבץ יחסי	יהודים לא-חרדים	ערבים	
53%	16,300	8,650	הכנסה מעבודה של גברים בגילים 25–64
30%	10,050	3,000	הכנסה מעבודה של נשים בגילים 25–64
44%	13,150	5,800	הכנסה מעבודה של גברים ונשים בגילים 25–64

הכנסה חודשית ריאלית מעבודה, כולל אפס לפרטים שאינם מועסקים או שאין להם הכנסה מעבודה.

מקור: עיבודי חוקרי המכון לנתוני סקר כוח אדם וסקר הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2022.

⁹ תאורטית הציון יכול להיות גדול מ-100 אם באותו מרכיב ישנו פער לטובת החברה הערבית, אך בפועל, וכפי שניתן לראות בנתוני 2022, אין מרכיב שבו נמצא פער חיובי לטובת החברה הערבית.

¹⁰ חלק מהמרכיבים טרם קיבלו ציון המשקף את מצבה של החברה הערבית בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית; אנו שוקלים התייחסות מתודולוגית יותר למרכיבים אלו.

3.2. שכבת תוצרי המדיניות הציבורית

השכבה השלישית של הפירמידה מייצגת את ביצועי החברה הערבית אל מול החברה היהודית הלא-חרדית בתחומים השונים, התורמים באופן ישיר לצמיחה ולצמצום העוני. מרכיבים אלו הם גורמי הייצור בפונקציית הייצור של המשק אשר מושפעים מפעילות הממשלה כפי שהיא מיוצגת בשכבה השנייה ("תשומות ומדיניות"), אך אינם נקבעים על ידה באופן ישיר, ובמובן זה ניתן לראות אותם כתוצרים של הפעילות הממשלתית. בשכבה זו נכללים המרכיבים הבאים:

רמת ההון האנושי

ההון האנושי מהווה גורם מרכזי בקביעת רמת השכר של הפרטים במשק, ומשפיע באופן משמעותי על פערי השכר בין האוכלוסיות השונות. בהשוואה בין האוכלוסיות הערביות לבין היהודיות הלא-חרדיות בישראל, הפער בהון האנושי מהווה גורם משמעותי בהסברת פערי השכר מעבודה. עבור מועסקים ילידי 1984 בגיל 35, נמצא כי ההון האנושי מסביר את פער השכר בין יהודים לא-חרדים לערבים (לטובת היהודים הלא-חרדים), כאשר תרומתו להסברת הפער עומדת על 71% בקרב גברים ו-28% בקרב נשים (לוונטל, ליפשיץ ותחאוכו, 2025). כדי לבדוק את הפער בהון האנושי בין ערבים ליהודים, השתמשנו במדדים שונים שמייצגים את הישגי האוכלוסיות בתחומים שונים. המדדים כוללים הישגים במבחנים בינלאומיים, הישגים בפסיכומטרי, הישגים בתיכון, לימודים על-תיכוניים ושליטה בשפה העברית. כל אחד מהמדדים הללו שימש כמדד להערכת רמות ההון האנושי בין שתי האוכלוסיות. התוצאות מראות כי סה"כ הפער בין ערבים ליהודים לא-חרדים הוא 65%, כלומר רמת ההון האנושי בקרב ערבים היא כ-65% מזו של היהודים.

לוח 2: רמת ההון האנושי

ממוצע משוקלל	מצב יחסי	מצב יחסי משוקלל
ממוצע משוקלל הישגים במבחנים בינלאומיים	61%	
ממוצע משוקלל הישגים בפסיכומטרי	79%	
ממוצע משוקלל הישגים בתיכון	79%	65%
ממוצע משוקלל לימודים על-תיכוניים	44%	
ממוצע משוקלל שליטה בעברית	63%	

לפירוט המדדים ראו לוח 4-בנספח. משקל כל אחד מהמרכיבים זהה במדד זה.

מקורות: נתונים על מבחני PIAAC נלקחו מעיבודי חוקרי המכון לנתוני PIAAC שנת 2014/15. נתונים על מבחני פיזה נלקחו ממחקר פיזה ראמה של שנת 2022 (תמונת מצב בקרב תלמידים בני 15). נתונים על הישגים בפסיכומטרי נלקחו מנתונים מנהליים של ילדי 1995/98. נתונים על הישגים בתיכון נלקחו מנתונים מנהליים של ילדי 2001. נתונים על לימודים על-תיכוניים נלקחו מעיבודי המכון לנתוני סקר כוח אדם 2023. נתונים על שליטה בשפה העברית נלקחו מעיבודי המכון לנתוני סקר כוח אדם 2022, בקרב בני 20 ומעלה, יהודים כולל חרדים).

תעסוקה

קיימים הבדלים בשיעורי התעסוקה בין קבוצות האוכלוסייה השונות בישראל (תחאוכו ואחרים, 2024; לוונטל ולרום, 2026). כך למשל בשנת 2022 עמד שיעור התעסוקה של גברים ערבים על 77% בגילים 45–54 ו-59% בלבד בגילים 55–64, בעוד שבקרב גברים יהודים לא-חרדים עמדו השיעורים על 91% ו-81%, בהתאמה. בקרב נשים ערביות, שיעור התעסוקה בגילים אלו עמד על 40% ו-26%, לעומת 91% ו-74% בקרב נשים יהודיות לא-חרדיות (תחאוכו ואחרים, 2024).

בשקלול הציון של מרכיב התעסוקה התייחסנו לשלושה מדדים עיקריים, כפי שמפורט בלוח 3. בחלק זה ניתן לראות כי מצבה של החברה הערבית בשוק העבודה הוא ירוד בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית, ומתאפיין בפערים ניכרים בשיעורי התעסוקה. בקרב הגברים הערבים, אתגרי התעסוקה העיקריים נובעים משיעור נמוך של משכילים, פערים גדולים בתעסוקה לעומת יהודים לא-חרדים בגילים הצעירים יותר (25–44), וריכוז בענפים בפריון נמוך ובמשלחי יד הדורשים עבודה פיזית. בקרב הנשים הערביות, האתגר הגדול ביותר הוא שיעורי התעסוקה הנמוכים והעבודה במשרה חלקית, בייחוד בקרב הלא-משכילות, וכן שיעור נמוך של בעלות השכלה אקדמית בהשוואה ליהודיות הלא-חרדיות.

לוח 3: תעסוקה

מצב יחסי	מצב יחסי משוקלל	
62%		שיעור התעסוקה בגילים 25–64 בשקלול שעות עבודה ממוצעות למועסקים שיעור חסרי מעש 18–24 שקלול של איכות התעסוקה*
56%	56%	
31%		

לפירוט המדדים ראו לוח נ-3 בנספח. איכות התעסוקה מתארת את שיעור העובדים המשולבים בעבודות המאופיינות בפריון גבוה, אשר כוללים: תפקידי ניהול, משלחי יד אקדמיים, תעסוקה בענף ההייטק ותעסוקה במשלחי יד בתחום ההייטק. משקל המדדים במרכיב זה אינו זהה – משקל שיעור התעסוקה הוא 75%, משקל מדד שיעור חסרי המעש הוא 10% ומשקל מדד איכות התעסוקה הוא 15%. מקור: ניתוח חוקרי המכון לנתוני סקר כוח אדם, 2023.

תשתיות ציבוריות

פערים גדולים קיימים בתחומי תשתיות התחבורה, התחבורה הציבורית, הנגישות אליה והבטיחות בדרכים בין היישובים בחברה הערבית ליישובים היהודיים. הקשר בין תשתיות תחבורה לתעסוקה ברור בעיקר בהקשר של החברה הערבית בישראל, שבחלקה הגדול מתגוררת במרחק רב יחסית ממרכזי התעסוקה וממוסדות ההשכלה המרכזיים וביישובים בעלי תשתיות לא מפותחות, לרבות תשתיות תחבורה (לביא, 2016). בפרט, רמת שירותי התחבורה הציבורית ביישובים הערביים ירודה מזו שביישובים היהודיים. על פי נתונים של בנק ישראל (2019), מספר הנסיעות בתחבורה הציבורית ל-1,000 איש ביום מייצג עומד על 19.4 בחברה הערבית לעומת 28.4 בחברה היהודית. נכון להיום, אין בידינו נתונים מספקים על אודות הפערים בכלל התשתיות הציבוריות בין החברה הערבית לחברה היהודית, משום כך לא נבחן לעומק מצבה היחסי של החברה הערבית אל מול החברה היהודית ולא מוצג ציון המשקף את תמונת הפערים במרכיב זה.

הון פרטי

ההון הפרטי מהווה מרכיב חשוב בהערכת מצבה הכלכלי של אוכלוסייה, ומשקף את היכולת של משקי בית להחזיק בנכסים ולהבטיח יציבות כלכלית ארוכת טווח (Cooper and Dynan, 2013). מדדים נפוצים להון פרטי כוללים שיעור הבעלות על דירות, שווי נכסים פיננסיים ובלתי פיננסיים, חיסכון פנסיוני, רמת ההכנסות הפנויות והיקף ההשקעות הפרטיות. נכון להיום, אין בידינו נתונים מספקים להערכת פערי ההון הפרטי בין החברה הערבית לחברה היהודית. עם זאת, מחקרים נוספים הראו כי קיימים פערים ניכרים בתחום זה. פערים אלה נובעים מגורמים כמו היסטוריה של קיפוח כלכלי, מגבלות על גישה להלוואות ואשראי בנקאי, חסמים בתחום הנדל"ן, ורמות הכנסה שונות אשר משפיעות ישירות על הצבירה הפיננסית (שאמי, 2019; בוטוש, 2023). בשלב זה לא התעמקנו במרכיב זה, והוא אינו כולל ציון המשקף את מצבה היחסי של החברה הערבית.

דיגיטציה

כלים דיגיטליים הולכים ותופסים מקום נרחב יותר בתחומים מגוונים בחיי היומיום וכן בשוק העבודה, וכתוצאה מכך גם בהשכלה הגבוהה ובהכשרות המקצועיות. מכאן שלצורך השתלבות מוצלחת בשוק העבודה ובהשכלה הגבוהה והמקצועית, כמו גם לצורך ביצוע פעולות יומיומיות, נדרשת רמה הולכת ועולה של מיומנויות תקשוב (מיומנויות כגון תפעול מחשב, ביצוע פעולות ופתרון בעיות בסביבה מתוקשבת). אומנם מצבה של החברה הערבית השתפר במידה ניכרת בשנים האחרונות, אך עדיין הוא נמוך בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית. קיימים פערים בין שתי החברות הן בנגישות למחשב ביתי, הן בשימוש באינטרנט והן בשימוש באינטרנט לצורך שירותים ממשלתיים מקוונים. המצב של החברה הערבית בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית עומד על 77%.

לוח 4: דיגיטציה

מרבית יחסי משקל	מצב יחסי	יהודים לא-חרדים	ערבים	נגישות למחשב ביתי, מחשב נייד או מחשב לוח
	76%	87%	66%	שימוש באינטרנט באמצעות מחשב או בטלפון נייד
77%	95%	93%	88%	שימוש באינטרנט לצורך שירותים ממשלתיים מקוונים
	60%	61%	37%	

בקרוב בני 20 ומעלה. משקל המדדים זהה במרכיב זה.
מקור: עיבודי חוקרי המכון לנתוני סקר חברתי 2022.

פשעה

קיים קשר הדוק בין תחושת הביטחון האישי, הפשיעה וההחלטות הכלכליות של הציבור. מחקרים מצביעים על כך שבאזורים בעלי רמות פשיעה גבוהות אנשים נוטים להקטין השקעות בנדל"ן ובעסקים, לצמצם פעילות מסחרית ולהעדיף אפיקי חיסכון בטוחים יותר על פני השקעות בסיכון גבוה (De Mello and Zilberman, 2008). בנוסף, חוסר הוודאות הכלכלי הנגרם עקב פשיעה מוביל להפחתת הצריכה הפרטית ולשינויים בדפוסי ההשקעה (Philipson and Posner, 1996). ההשפעה של פשיעה אינה מוגבלת לרמת הפרט, אלא גם לכלכלה בכללותה. החשש מפשיעה מרתיע משקיעים וגורם לאנשים להימנע מהזדמנויות תעסוקה באזורים מסוימים, דבר המגביל את אפשרויות הפיתוח המקצועי שלהם ומקטין את גמישותם בשוק העבודה (Rosenfeld and Fornango, 2007; Dilulio, 1996). במקביל, עסקים ופרטים משקיעים משאבים רבים באמצעי אבטחה במקום בפיתוח וצמיחה, מה שמוביל להאטת הפעילות הכלכלית (Cook, Ludwig and McCrary, 2010). פגיעה זו באמון הציבורי במערכת הכלכלית מגבירה את הנטייה לשמור על נכסים בטוחים יותר, כגון חיסכון בנקאי, במקום להשקיע ביזמות חדשה (Cohen, 2000). במרכיב זה נכלל מדד יחיד שהוא מספר מקרי הרצח לכל 100,000 נפשות. בחרנו במדד זה כי מדדי הפשיעה לא כולם מייצגים את המצב בפועל בחברה הערבית, כיוון שבחלק מהם יש דיווח חסר בחברה הערבית. המדד המשמעותי ביותר שאינו מוטה הוא מקרי הרצח. הממצאים מצביעים על פער ניכר, כאשר שיעור מקרי הרצח בחברה הערבית עומד על 11.27 לכל 100,000 נפשות, לעומת 0.86 בלבד בחברה היהודית. נתונים אלה מצביעים על כך שמצבה היחסי של החברה הערבית הוא 8% בהשוואה לחברה היהודית בהקשר של פשיעה. נזכיר כי ככל שהיחס המחושב מתקרב ל-100%, כך החברה הערבית דומה יותר לחברה היהודית, אך במקרה הנוכחי הנתון הנמוך מעיד על פער עמוק ומשמעותי בין שתי האוכלוסיות.

3.3. שכבת תשומות המגזר הציבורי

השכבה השנייה בפירמידה מתמקדת בתשומות המרכזיות של המגזר הציבורי, החיוניות לתפקוד תקין ולפיתוח בר-קיימא של המשק. תשומות אלו כוללות השקעה בהון אנושי, תשתיות ציבוריות והון ציבורי, לצד תפקוד הרשויות המקומיות, מדיניות תעסוקה וקלות עשיית עסקים. מחקרים מצביעים על החשיבות הקריטית של תשומות אלו לשיפור הביצועים הכלכליים. בשכבה זו מצויים המרכיבים הבאים:

השקעה בהון אנושי

הון אנושי מהווה אחד ממנועי הצמיחה המרכזיים של כלכלה מודרנית. ההשקעה בהון אנושי מתבטאת בהשקעה מהגיל הרך ועד סיום התיכון בחינוך הפורמלי והבלתי פורמלי ובהשקעה במערכת ההשכלה העל-תיכונית (האקדמית והלא-אקדמית). מחקרים מראים כי חיזוק מערכות החינוך בגיל הצעיר ובשלבם העל-יסודיים מגדיל את ההסתברות להמשך לימודים בהשכלה על-תיכונית, ובכך משפר את יכולת ההשתלבות בשוק העבודה ואת המעמד החברתי-כלכלי של הפרט (Bailey and Dynarski, 2011; תחאוכו, 2019). השקעות אלה תורמות לעלייה בפריון העבודה, לחדשנות טכנולוגית ולהאצת הצמיחה הכלכלית לאורך זמן (Hanushek and Woessmann, 2015).

בישראל, חשיבות ההשקעה בהון האנושי מתחדדת על רקע הפערים המתמשכים במערכת החינוך בין קבוצות האוכלוסייה. ניירות מדיניות של מכון אהרן למדיניות כלכלית מצביעים על כך שמערכת החינוך הערבית מאופיינת בפערי הון אנושי ניכרים בהשוואה למערכת היהודית, הבאים לידי ביטוי בפערים בשיעורי זכאות לבגרות, בפערים במיומנות ובאוריינות הדיגיטלית וברמת אוריינות גבוהה בשפה העברית (תחאוכו, לרום וג'באלי, 2023). פערים אלו מצמצמים את אפשרויות ההשכלה והתעסוקה של צעירים ערבים ומעמיקים את אי-השוויון החברתי-כלכלי.

מחקרים נוספים של המכון מצביעים על כך שההשכלה הגבוהה מהווה מנוף מרכזי לשיפור ההשתלבות של הצעירים הערבים בשוק העבודה. תחאוכו ואחרים (2023) מצאו כי בקרב ערבים בישראל, בעלי תואר ראשון נהנים משיעורי תעסוקה העולים על 90%, וכי גברים ונשים בעלי תואר ראשון משתכרים בממוצע כ-41% ו-53% יותר (בהתאמה) בהשוואה לבני גילם בעלי השכלה נמוכה יותר, נתונים המדגישים את התשואה הגבוהה להשכלה. נוסף על כך, קלישר ואחרים (2023) מצביעים על כך שחיזוק ההון האנושי בתחומי המדע, הטכנולוגיה, ההנדסה והמתמטיקה (STEM) הוא תנאי להשתלבות צעירים ערבים בתעסוקה בענפים בעלי פריון גבוה, אך מצריך מדיניות מערכתית ורציפה, החל ממערכת התיכון ועד לשלב הכניסה לשוק העבודה, להתמודדות עם חסמים מבניים ומגדריים.

נוכח תרומתו המכרעת של ההון האנושי לשיפור ההשכלה העל-תיכונית ולהשתלבות בתעסוקה איכותית, מתחדדת חשיבותה של ההשקעה הציבורית במערכת החינוך הפורמלית. השקעה רחבה ומתמשכת זו, המתמקדת בהקניית מיומנויות, וצמצום הפערים בהישגים, עשויה לשמש מנוף משמעותי לשילוב האוכלוסייה הערבית בחברה ובכלכלה ולצמצום אי-השוויון בין האוכלוסיות בישראל. חישוב מרכיב ההשקעה בהון אנושי כולל שני מדדים הקשורים למערכת החינוך הפורמלית בלבד:

1. סך ההוצאה הממוצעת לתלמיד – כולל בתוכו את רמת התקצוב הממשלתי והתקצוב הרשותי לתלמידים בכל שלבי מערכת החינוך (יסודי, חטיבת ביניים ותיכון).
2. איכות צוות ההוראה והמנהלים – מייצג את איכות צוות ההוראה והמנהלים וכולל נתונים על אודות ההישגים שלהם במבחנים הפסיכומטריים ובמבחנים הבינלאומיים (מבחני PIAAC), ושיעור המנהלים הממונים במסלול המקל בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית.

תחת השקעה בהון אנושי לא נכללו מרכיבים כגון גודל הכיתה ומספר התלמידים למורה במערכת החינוך. מחקרים מצביעים על כך שגודל הכיתה ומספר התלמידים למורה הם גורמים חשובים, אך לא בלעדיים, בהשפעה על איכות החינוך. לדוגמה, המחקר של בלס, בנטל ודבאוי (2023) בחן את הקשר בין גודל הכיתה, מספר שעות הלימוד והישגים לימודיים. הממצאים הצביעו על כך שצמצום מספר התלמידים בכיתה עשוי לשפר הישגים, אך השפעה זו תלויה גם באיכות ההוראה ובמשאבים נוספים. בשלב זה לא התעמקנו בחינוך הבלתי פורמלי במרכיב זה, אך קיימת חשיבות להמשך בחינה והעמקה בו בעתיד, במטרה לשקף תמונה מלאה ומבוססת יותר של הפערים במרכיב ההשקעה בהון האנושי. כמו כן בהשקעה בהון אנושי לא נכללו החינוך הבלתי פורמלי וההשכלה העל-תיכונית. קיימת חשיבות להתייחס למדדים אלה במרכיב ההשקעה בהון האנושי במחקרים העתידיים.

לוח 5: השקעה בהון אנושי

מצב יחסי	מצב יחסי משוקלל	
71%		סך הכול הוצאה ממוצעת לתלמיד
63%	67%	ממוצע איכות צוות הוראה ומנהלים

לפירוט המדדים והמקורות ראו לוחות נ-1 ו-2 בנספח. הוצאה ממוצעת לתלמיד חושבה לפי חמישוני טיפוח. משקל המדדים זהה במרכיב זה.

מדיניות תעסוקה

מדיניות תעסוקה היא מרכיב מרכזי בפיתוח הכלכלי של כל אוכלוסייה, שכן היא משפיעה ישירות על שיעורי ההשתתפות בשוק העבודה, רמות ההכנסה ואיכות התעסוקה (Tkemaladze, 2017). מדיניות תעסוקתית אפקטיבית כוללת השקעה בהכשרה מקצועית, פיתוח תמריצים להעסקת אוכלוסיות מודרות, סיוע ליזמים ולבעלי עסקים קטנים, והתאמת שוק העבודה לצרכים משתנים (OECD, 2025). בקרב החברה הערבית קיימים אתגרים ייחודיים בשוק העבודה, כגון שיעור נמוך של השתתפות נשים ערביות, ייצוג נמוך בענפים בעלי שכר גבוה (כגון הייטק ומקצועות חופשיים), ופערים משמעותיים בגישה להזדמנויות תעסוקה איכותיות. הפערים בשוק העבודה דורשים מדיניות תעסוקה הולמת ומתאימה לחברה הערבית, ולכן מדיניות כזו היא חשובה לקידום ולפיתוח כלכלי משגשג של החברה ושל הכלכלה. בשלב זה לא התעמקנו במרכיב זה והוא אינו כולל ציון המשקף את מצבה היחסי של החברה הערבית, אך קיימת חשיבות להמשך בחינה והעמקה בו בעתיד, במטרה להציג ולשקף את תמונת המצב במרכיב זה.

השקעה והון ציבורי

השקעה ציבורית, ובפרט השקעה בתשתיות, בשירותים מוניציפליים ובתחבורה היא מנוע חשוב לפיתוח כלכלי, לצמצום פערים אזוריים ולשיפור איכות החיים. לפי מחקרים, הוצאה ציבורית אפקטיבית מגדילה את פריון העבודה, מעודדת צמיחה אזורית ומשפרת את הנגישות להזדמנויות כלכליות (Aschauer, 1989). בנוסף לכך, השקעה בהון ציבורי, ובפרט בתשתיות תחבורה, חשמל ותקשורת, תורמת לצמיחה כלכלית ארוכת טווח, מפחיתה אי-שוויון, ומשפרת את ההזדמנויות הכלכליות של אוכלוסיות מוחלשות (Calderón and Servén, 2008).

עם זאת, כדי שהשקעה ציבורית בתשתיות ובשירותים מוניציפליים תתורגם בפועל לפיתוח ולשיפור נגישות, נדרשת גם מסגרת תכנונית מאושרת. היעדר ואי-עדכון תוכניות מתאר ותכנון מפורט מקשה על הרשויות להקצות קרקע ולתכנן באופן סדור תשתיות ושירותים ציבוריים (כגון דרכים, מים, ביוב, ניקוז, מבני ציבור ושטחים פתוחים). בדוחות על היישובים הערביים בישראל מודגש כי לאורך השנים במקרים רבים לא הוכנו או אושרו תוכניות מתאר שנותנות מענה לצורכי הפיתוח, מצב אשר נקשר להתפתחות לא מתוכננת ולהיעדר תשתיות ציבוריות (בן-אריה, 2022).

מרכיב ההשקעה וההון הציבורי כולל הוצאה ממוצעת לנפש של רשויות מקומיות, והשקעה בתשתיות וכבישים. במרכיב זה, המדדים קיבלו משקל שונה כמפורט בטבלה הבאה. הנתונים מראים כי קיים פער משמעותי בין ההשקעה הציבורית בחברה הערבית לזו שבחברה היהודית הלא-חרדית, כאשר ההשקעה הציבורית לנפש בחברה הערבית הינה 66% מזה של החברה היהודית.

לוח 6: השקעה והון ציבורי

הון ציבורי לנפש (הוצאה לנפש ממוצעת ברשויות מקומיות)	ערבים	יהודים לא-חרדים	מצב יחסי	מצב יחסי משוקלל
אחוז תשתיות תחבורה מסך שטח שיפוט	7423	10503	71%	
סלילת כבישים חדשים, הרחבה ושיקום של כבישים לנפש (אורך ק"מ)	1.17	2.93	40%	66%
	1.38	2.71	51%	

המדדים אינם כוללים ערים מעורבות.¹¹ משקל המדדים במרכיב זה אינו זהה – משקל מדד ההון הציבורי לנפש הוא 80%, ומשקל כל אחד משני המדדים הנוספים הוא 10%.
מקור: עיבודי חוקרי המכון לנתוני רשויות מקומיות 2022.

קלות עשיית עסקים

קלות עשיית עסקים משפיעה על היכולת של יזמים ובעלי עסקים להקים, לקדם ולנהל עסקים ביעילות (Nyathi and Mlobane, 2024). מדד זה מתייחס לזמן ולמשאבים הנדרשים לפתיחת עסק, לנגישות לאשראי ולמימון, לרגולציה ולבירוקרטיה הממשלתית, ולנגישות לתשתיות עסקיות ותמיכה ממשלתית. בקרב החברה הערבית קיימים אתגרים משמעותיים בהקמה ובניהול עסקים, הכוללים קושי בגישה להלוואות בנקאיות, חסמים רגולטוריים בתחום הרישוי והקרקעות, ומחסור באזורים תעשייתיים המותאמים לפיתוח כלכלי מקומי (סייד אחמד ואלכסנדרון, 2023; שר שלום, 2011). נכון להיום, עדיין חסרים נתונים שיאפשרו למדוד באופן ישיר את מצבה של החברה הערבית בהשוואה לחברה היהודית בתחום זה. ידוע, עם זאת, כי מחקר של הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים (2022) שבדק קלות עשיית עסקים ב-75 רשויות מקומיות לפי דיווח עצמי של שביעות רצון בסקר עסקים, רמת נגישות של מכרזים עירוניים, גובה ארנונה ונגישות מידע שימושי לעסקים ולצורכי פתיחת עסק, דירג את הרשויות המקומיות הערביות שנכללו במקומות נמוכים יחסית לשאר הרשויות. בשלב זה לא התעמקנו במרכיב זה והוא אינו כולל ציון המשקף את מצבה היחסי של החברה הערבית, אך קיימת חשיבות להמשך בחינה והעמקה בו בעתיד.

¹¹ הערים המעורבות שהוצאו מהמדגם הן: לוד, חיפה, מעלות תרשיחא, נוף הגליל, עכו ורמלה.

חוסן הרשויות המקומיות

תחום זה עוסק בתפקודן של הרשויות המקומיות ובהשפעתו על איכות השירותים הציבוריים ועל רווחת התושבים. מצב כלכלי בריא של הרשויות המקומיות הוא המפתח ליכולתה של הרשות המקומית לספק שירותים ציבוריים באופן יציב, מתמשך ויעיל, תוך היענות מיטבית לדרישות התושבים (Saliterer et al., 2021). תחת מרכיב זה נכללו שלושה מדדים:

1. רמת האמון ברשויות המקומיות, המבטאת את תפיסת הציבור לגבי תפקודן ויכולתן של הרשויות לספק שירותים באופן הוגן ויעיל.
 2. גירעון בתקציב הרשויות המקומיות, אשר משקף את היכולת של הרשויות לנהל את תקציביהן בצורה מאוזנת ולספק שירותים חיוניים לתושבים תוך שמירה על יציבות פיננסית. גירעון מתמשך עלול להעיד על ניהול תקציבי לקוי ולהוביל לפגיעה בשירותים הציבוריים.
 3. קבלת מלוות איזון, הניתנות על ידי הממשלה לרשויות מקומיות במצב פיננסי קשה, במטרה לסייע להן לשמור על איזון תקציבי. קבלת מלוות איזון משמשת אינדיקטור לתלות של הרשויות המקומיות במימון ממשלתי ולחוסר יכולתן של השלטון המקומי להתמודד עם אתגרי הפיננסיים.
- המדדים מצביעים על פער משמעותי בתפקודן של הרשויות המקומיות הערביות בהשוואה לרשויות המקומיות היהודיות, כאשר תפקודן של הרשויות הערביות במרכיבים שהוזכרו לעיל עומד על 31% בלבד מזה של הרשויות היהודיות. נתון זה מדגיש את מצבן המאתגר של הרשויות המקומיות הערביות ואת הצורך הדחוף לטפל בסוגיה זו, על מנת לשפר את רמת השירותים המקומיים ואת איכות החיים של החברה הערבית, ובכך לתרום לחיזוק החברה הישראלית בכללותה.

לוח 7: חוסן הרשויות המקומיות

מרבית יחסי משוקלל	מצב יחסי	יהודים לא-חרדים	ערבים	אמון ברשויות המקומיות
	59%	0.70	0.41	עודף/גירעון בתקציב הרגיל ללא מלוות איזון ¹²
31%	0%	1047.98	-2717.72	מענקים מהממשלה לסגירת גירעון מצטבר
	34%	212.55	622.14	

המדדים אינם כוללים ערים מעורבות.¹³ משקל המדדים זהה במרכיב זה.

מקור: עיבודי חוקרי המכון לנתוני סקר חברתי 2022 בקרב בני 20 ומעלה, יהודים כולל חרדים; רשויות מקומיות 2022.

¹² מצבה של החברה הערבית גרוע בהשוואה לחברה היהודית ולכן צוין 0% בחלק של המצב היחסי.
¹³ הערים המעורבות שהוצאו מהמדגם הן: לוד, חיפה, מעלות תרשיחא, נוף הגליל, עכו ורמלה.

3.4. בסיס הפירמידה – תנאי הבסיס

תנאי הבסיס מהווים את השכבה התחתונה של הפירמידה, והם חיוניים ליצירת תשתית יציבה לחברה ולכלכלה מודרנית. תנאים אלו משקפים את המצב החברתי, הכלכלי והתפקודי של החברה הערבית בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית, והם נקבעים על בסיס מדדים כמותיים ואיכותיים בתחומים שונים. בשכבה זו מצויים המרכיבים הבאים:

מקום מגורים

מיקום גאוגרפי ומאפייני היישוב, כגון מרחק ממרכזי תעסוקה ושירותים, נגישות תחבורתית והרכב חברתי-כלכלי קשורים ליכולת להתקדם כלכלית ולתוצאות בשוק העבודה (ספיבק ויוסטמן, 2001). במדידת הציון היחסי במרכיב מקום המגורים נכללו שני מדדים:

1. מדד חברתי-כלכלי של מקום המגורים: המדד החברתי-כלכלי של מקום המגורים מחושב על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומדרג יישובים לפי רמת הפיתוח החברתי-כלכלי שלהם. המדד נועד לסייע בניתוח פערים, הקצאת משאבים, תכנון מדיניות ועוד. כאמור, מדד זה משקף את הרמה הכלכלית והחברתית של היישובים, תוך שקלול נתונים דמוגרפיים, השכלתיים, תעסוקתיים, נתוני הכנסה ועוד עבור היישובים בישראל.
 2. מדד הפריפריאליות: מדד זה הוא כלי שמודד עד כמה יישוב מרוחק (גאוגרפית ונגישותית) מהמרכזים הגדולים בישראל, בפרט מהמרכז הכלכלי-חברתי של ישראל. מדד זה מחושב ומפורסם על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מדי שנה עבור כלל היישובים בישראל.
- בחינה של הפערים במקום המגורים של החברה הערבית אל מול החברה היהודית אשר משקלל בתוכו את המדד החברתי-כלכלי ומדד הפריפריאליות של היישובים הערביים אל מול היישובים היהודיים מראה כי המצב היחסי של החברה הערבית במרכיב מקום המגורים הינו 55% בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית. ממצא זה מעיד על פערים משמעותיים במיקום הגאוגרפי, ברמת הפיתוח החברתי-כלכלי ובקרבה למרכזי פעילות כלכלית בין שתי האוכלוסיות.

לוח 8: מקום מגורים

ערבים	יהודים	מצב יחסי	מצב יחסי משוקלל
2.82	6.04	47%	55%
4.16	6.48	64%	
מדד חברתי-כלכלי ממוצע			
מדד פריפריאליות			

במדד זה אין הפרדה בין יישובים לא-חרדיים ליישובים חרדיים. המדדים אינם כוללים את הערים המעורבות.¹⁴ המדדים חושבו לפי ממוצע משוקלל אשר לוקח בחשבון את גודל היישוב (כמות תושבים) עבור היישובים הערביים והיהודיים. משקל שני המדדים זהה במרכיב זה. מקור: עיבודי חוקרי המכון לנתוני רשויות מקומיות 2022.

¹⁴ הערים המעורבות שהוצאו מהמדגם הן: לוד, חיפה, מעלות תרשיחא, נוף הגליל, עכו ורמלה. מדד זה מפורסם ברמת יישוב ולא ניתן להפריד בציון שהתקבל במדד זה בין ערבים ליהודים בערים מעורבות.

בריאות

בריאות הציבור מהווה אבן יסוד בפיתוח כלכלי וחברתי בר-קיימא. מחקרים מראים כי אוכלוסייה בריאה אינה רק פרודוקטיבית יותר, אלא גם חוסכת ומשקיעה יותר בהון אנושי ופיזי, בין היתר בשל ציפייה לחיים ארוכים יותר ותמריצים כלכליים מוגברים (Bloom, Kuhn and Prettnner, 2018; Bloom, Canning and Sevilla, 2004). לכן, פערים בריאותיים בין קבוצות אוכלוסייה עלולים להוות חסם משמעותי להשתלבות כלכלית, לצמיחה ולשוויון הזדמנויות.

לעת עתה לא בוצעה העמקה בנושא הבריאות, ולפיכך אין אנו מצייגים בשלב זה ערך מספרי למרכיב זה. קיימת כוונה לפתח ולהכליל מרכיב זה במסגרת עדכוני הפירמידה בעתיד, בהתאם להתפתחות הידע וזמינות הנתונים.

בריאות פיננסית

בריאות פיננסית מתייחסת ליכולתו של אדם לנהל את כלכלת משק ביתו באופן מאוזן, לעמוד בהתחייבויותיו הכלכליות, ולתכנן את הוצאותיו והכנסותיו לטווח הארוך. רמה גבוהה של בריאות פיננסית משקפת יציבות כלכלית אישית המאפשרת לפרט להשתלב באופן פעיל, יציב ובטוח יותר בחברה ובשוק העבודה. מנקודת מבט מאקרו-כלכלית, רמת הבריאות הפיננסית של משקי הבית מהווה נדבך מרכזי ביציבות ובחוסן הכלכלי של המשק כולו. אוכלוסייה הנהנית מבריאות פיננסית גבוהה נוטה לגלות עמידות גבוהה יותר בפני משברים כלכליים, רמות חוב מתונות, ויכולת צריכה וחיסכון מאוזנת, גורמים התורמים לצמיחה כלכלית בת-קיימא ולהפחתת אי-השוויון החברתי. בכך, הבריאות הפיננסית האישית הופכת מממד מיקרו של ניהול כלכלי אישי למרכיב יסוד ברווחה החברתית ובמדיניות ציבורית אחראית (Brüggen et al., 2017; Kempson and Poppe, 2018; Mahoney, 2023).

דוח של בנק ישראל מספק מדדים להשוואה בין החברה הערבית לחברה היהודית, הכוללים אוריינות פיננסית,¹⁵ כרית ביטחון פיננסית (יכולתו של הפרט להתמודד עם אובדן הכנסה עד חודש במקרה של אובדן הכנסה), שיעור הנקלעים לגירעון שוטף בשנה האחרונה ורמת הקושי בעמידה בהוצאות החודשיות (Well-Being פיננסי). התוצאות מראות כי קיים פער בהקשר של בריאות פיננסית בין ערבים ליהודים הלא-חרדים, כאשר בקרב ערבים הבריאות הפיננסית הינה 63% בהשוואה לזו של היהודים הלא-חרדים.

לוח 9: בריאות פיננסית

מצב יחסי משוקלל	מצב יחסי	יהודים לא-חרדים	ערבים	אוריינות פיננסית
63%	73%	71%	52%	אוריינות פיננסית
	59%	19%	32%	כרית פיננסית נמוכה (עד חודש) במקרה של אובדן הכנסה
	52%	34%	66%	נקלעו לגירעון שוטף בשנה האחרונה (מינוס)
	69%	58%	40%	אינם מתקשים לגמור את החודש WELL BEING

משקל המדדים זהה במרכיב זה.

מקור: דוח בנק ישראל 2023.

¹⁵ אוריינות פיננסית כוללת בתוכה ארבעה מרכיבים מרכזיים. המרכיב הראשון הוא רמת ידע פיננסי, המתמקד בהבנת מושגים בסיסיים כמו השפעת האינפלציה, ריבית שנתית ופיזור סיכונים. המרכיב השני הוא התנהגות פיננסית, המשקף הרגלים כמו תשלום חשבונות בזמן, חיסכון פעיל והימנעות ממצבים של נטילת הלוואות מיותרות. המרכיב השלישי הינו מעקב אחרי הוצאות הכולל פיקוח ותכנון של ההוצאות הכספיות. המרכיב האחרון מתייחס לתכנון פיננסי לטווח הארוך ולמוכנות להתמודד עם שינויים עתידיים (העדפת העתיד).

תחושת הביטחון אישי

תחושת הביטחון האישי משפיעה על איכות החיים ועל הפעילות הכלכלית. סביבה בטוחה מעודדת השקעות, צריכה ופיתוח עסקי, בעוד שפשיעה ואלימות מרתיעות פעילות כלכלית (Ali KSM, 2013). אף על פי שקיים קשר דו-כיווני בין פשיעה לבין תחושת הביטחון האישי, הביטחון האישי ממוקם בבסיס הפירמידה משום שהוא מהווה תנאי יסוד מקדים לתפקוד חברתי-כלכלי תקין, ובפרט מאפשר פעילות כלכלית שוטפת (השקעות, צריכה ופיתוח עסקי).

המדדים שנבחרו לחישוב מרכיב הביטחון האישי הם סובייקטיביים. גישה זו תואמת את הגישה המחקרית והסטטיסטית המקובלת הן בישראל והן בעולם. המדדים מבוססים על הנתונים הבאים מהסקרים החברתיים של הלמ"ס: חשש להיפגע מאלימות, אמון במשטרת ישראל, ותחושת ביטחון אישי בעת הליכה לבד בשעות החשכה. לפי שקלול נתונים אלה עבור שנת 2022, תחושת הביטחון האישי בקרב החברה הערבית עומדת על 57% בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית. ניתן לראות בלוח 10 כי הפער המשמעותי ביותר במרכיב זה הוא החשש להיפגע מאלימות או מפשיעה באזור המגורים, כאשר כ-20% מהערבים חוששים מפגיעה כזו, לעומת כ-2% בלבד בקרב יהודים לא-חרדים.

לוח 10: ביטחון אישי

חוששים להיפגע מאלימות או מפשיעה באזור המגורים	ערבים	יהודים לא-חרדים	מצב יחסי	מצב יחסי משוקלל
אמון במשטרת ישראל	0.2	2.2	11%	
תחושת ביטחון ללכת לבד בחשכה באזור המגורים	0.3	52.6	64%	57%
	0.8	80.1	96%	

משקל המדדים זהה במרכיב זה.

מקור: עיבודי חוקרי המכון לנתוני סקר חברתי 2022.

המערכת המשפטית

עצמאות מערכת המשפט ואכיפת חוק עקבית ושוויונית הם תנאים הכרחיים לקידום השקעות, לצמיחה כלכלית ולגיבוש אמון כלל הציבור במוסדות המדינה. מחקרים מצביעים על כך שעצמאות מערכת המשפט ואמון הציבור במערכת המשפט תורמים להגברת הוודאות המשפטית שהחוקים נאכפים באופן עקבי והוגן, להגנה על זכויות הקניין ולעידוד פעילות כלכלית פרטית (Dam, 2006). בנוסף, מערכת משפט עצמאית המספקת הגנה על זכויות הקניין ומאפשרת אכיפת חוקים באופן עקבי משפיעה באופן חיובי על יציבות הכלכלה ומעודדת השקעות. לדוגמה, המחקרים של La Porta et al. (2004) ושל Feld and Voigt (2003) מציינים את הקשר בין עצמאות מערכת המשפט לבין צמיחה כלכלית ואיכות ההחלטות המשפטיות. תחום זה סובל מהיעדר נתונים מקיפים ומדדים כמותיים. עם זאת, הנתונים הקיימים מצביעים על כך שהאמון של החברה הערבית במערכת המשפט גבוה אף יותר מזה של החברה היהודית, על אף הפערים הקיימים מבחינה חוקתית כגון חוק הלאום (2018), חוקי מקרקעין וקרקעות קק"ל, חוק השבות ועוד. יודגש כי בשלב זה לא התעמקנו במרכיב זה, אך קיימת חשיבות להמשך בחינה והעמקה בו בעתיד, במטרה לשקף את תמונת הפערים בין החברה הערבית לחברה היהודית במרכיב זה.

לכידות חברתית

לכידות חברתית מהווה מרכיב חיוני לצמיחה כלכלית בת-קיימא. לכידות חברתית תורמת לשיפור תפקודם של מוסדות פורמליים ובלתי פורמליים, מצמצמת שחיתות, משפרת אספקת שירותים ציבוריים ומעודדת מדיניות כלכלית מכלילה (Sommer, 2019).

חישוב מרכיב זה בפירמידה מתבסס על נתונים שנאספו במסגרת סקרים חברתיים משנת 2022 אשר נוגעים בתחושת הלכידות החברתית בתוך החברה אשר באה לידי ביטוי במעורבות בפעילות התנדבותית וביטחון בזולת, ובתחושת הלכידות החברתית בכלל החברה כמו תחושת אפליה. על פי ממצאי הסקרים, רמת הלכידות החברתית בקרב האוכלוסייה הערבית נמוכה יחסית ועומדת על 38% בלבד בהשוואה לאוכלוסייה היהודית הלא-חרדית.

לוח 11: לכידות חברתית

ערבים	יהודים לא-חרדים	מצב יחסי	מצב יחסי משוקלל
34.54%	18.96%	55%	
9.66%	24.31%	40%	38%
8.40%	44.50%	19%	

משקל המדדים זהה במרכיב זה.

מקור: עיבודי חוקרי המכון לנתוני סקר חברתי 2022.

ייצוג הולם בתפקידי מפתח

על פי תיאוריית העצמת המיעוטים (minority empowerment thesis), ייצוג של קבוצות מיעוט במוקדי קבלת החלטות תורם לחיזוק תחושת השייכות והקשר של המיעוטים למערכת הפוליטית, משפר את אמוןם בממשלה ומעודד אותם לקחת חלק פעיל יותר בתהליכים פוליטיים (Banducci, Donovan and Karp, 2004). בהתאם לגישת "העצמת המיעוטים" ולמצאים אמפיריים ממדינות שונות כמו ניו זילנד וארצות הברית, סביר להניח כי ייצוג הולם של האוכלוסייה הערבית בתפקידי מפתח בישראל, כגון חברי כנסת הפועלים לקידום חקיקה ועובדים בדרג המקצועי בתפקידים בכירים במשרדי הממשלה, משפיע באופן משמעותי על מצבה הכלכלי של החברה הערבית. שילוב מיעוטים במוקדי קבלת החלטות במגזר הציבורי תורם לפיתוח כלכלי איכותי של האוכלוסייה הערבית, לא רק באמצעות השקעה כספית אלא גם בפיתוח המשאב האנושי.

המדדים שנעשה בהם שימוש לצורך בחינת ייצוגה של החברה הערבית בתפקידי מפתח הינם: שיעור חברי הכנסת מקרב החברה הערבית ושיעור העובדים הערבים המועסקים בתפקידים בכירים במשרדי הממשלה. התוצאות מצביעות על פער ניכר בייצוג הערבים בתפקידי מפתח בהשוואה ליהודים. בעוד שחלקה של החברה הערבית באוכלוסייה עומד על כ-20%, שיעור ייצוגה בפועל עומד בממוצע על 6% בלבד (9% שיעור חברי הכנסת הערבים מתוך כלל חברי הכנסת בישראל, וכ-3% מתוך העובדים בדרג הבכיר במשרדי הממשלה הם מהחברה הערבית). מכאן עולה כי רמת הייצוג בפועל מהווה כ-30% בלבד מהייצוג שהיה מתקבל אילו היה ייצוגה של החברה הערבית הולם את חלקה באוכלוסייה.

לוח 12: ייצוג הולם בתפקידי מפתח

מצב יחסי	מצב יחסי משוקלל ¹⁶	
9%	30%	חברי כנסת ערבים
3%		שיעור העובדים הערבים בדרג בכיר במערכת משרדי הממשלה מכלל העובדים

במדד זה אין הפרדה בין יהודים חרדים ליהודים לא-חרדים. משקל המדדים זהה במרכיב זה.

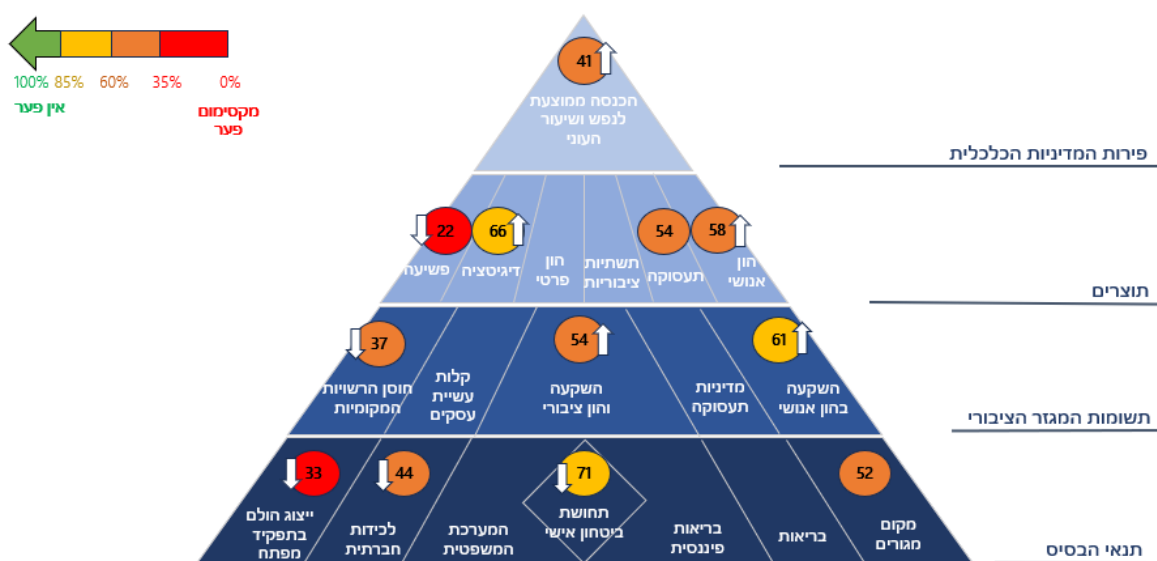
מקור: שיעור חברי כנסת מתבסס על נתוני שנת 2022, שיעור העובדים הערבים בדרג בכיר מתבסס על נתוני שנת 2019.

¹⁶ ממוצע שיעור הייצוג בפועל של ערבים בשני המדדים הוא 6%, נתון זה חולק ב-20% (חלקה של החברה הערבית באוכלוסייה) והתוצאה היא 30%. אם הייצוג היה הולם, היחס היה מגיע ל-100%.

4. פירמידת הצמיחה של שנת 2012 – השוואה לשנת 2022

לצד הצגת פירמידת הצמיחה העדכנית לשנת 2022, התבוננות לאורך זמן מספקת פרספקטיבה עמוקה על מגמות מתמשכות, מסייעת לזהות הצלחות לצד כשלים לאורך זמן, ומחדדת את מוקדי ההתערבות הנדרשים לשם קידום צמיחה וצמצום פערים. כדי להבין את השינויים שהתרחשו במהלך העשור האחרון חישבנו את אותם הפערים שהצגנו במרכיבים של הפירמידה גם עבור נתוני 2012, ויצרנו את פירמידת הצמיחה לשנת 2012 המוצגת באיור 6. הפירמידה מתארת את ממצאי שנת 2012, והחיצים מתארים את המצב בשנת 2022 בהשוואה ל-2012.

איור 6: פירמידת הצמיחה – החברה הערבית בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית, 2012–2022

בהשוואה לפירמידת 2012, ניכרת עלייה במדדים הכלכליים כמו הון אנושי, השקעה בהון אנושי, השקעה בהון ציבורי ודיגיטציה. נתונים אלה מעידים על שיפור במצב הכלכלי של החברה הערבית בעשור האחרון. עם זאת, חשוב לציין כי למרות השיפורים, הפערים בין החברה הערבית לחברה היהודית עדיין ניכרים, ונתונים אלו מצביעים על צמצום הפער ולא על מצב של שוויון. מנגד, במדדים החברתיים, המגמה שונה. כאן נרשמה הידרדרות ברוב התחומים, בייחוד בתחום הפשיעה, בלכידות חברתית ובתחושת הביטחון האישי. תחומים אלו מצביעים על אתגרים חברתיים עמוקים שרק החמירו ועדיין לא טופלו במידה מספקת בעשור האחרון. אף שהשיפורים הכלכליים עשויים להעיד על התקדמות במעמד הכלכלי של החברה הערבית, קשה להתעלם מהמסקנה שהפערים החברתיים והפוליטיים בין הערבים ליהודים רק הלכו וגדלו, דבר המצביע על הצורך הדחוף להתמודד עם אתגרים אלה במקביל להשקעה במדדים הכלכליים.

5. המלצות מדיניות

לנוכח תוצאות המחקר עולה כי מוקדי הפער החריפים ואף המתדרדרים ביותר מצויים במדדים החברתיים, ובראשם הפגיעה, חוסן הרשויות המקומיות והלכידות החברתית. במדדים אלה מצבה של החברה הערבית נמוך במיוחד בהשוואה לחברה היהודית הלא-חרדית. לצד זאת, ניכרים פערים מתמשכים גם במדדים הכלכליים כגון רמת ההון האנושי, רמת ההשקעה הציבורית ושיעור האיכות התעסוקה. בהשוואה לשנת 2012 נרשמה התקדמות ניכרת במרכיבים של השקעה בהון אנושי, דיגיטציה והון ציבורי, אך מנגד ניכרת הרעה חדה במדדים החברתיים, ובעיקר בתחום הפגיעה והלכידות החברתית. עובדה זו מחזקת את הצורך בהשקעה מתמשכת לא רק בהיבטים הכלכליים אלא גם בחיזוק המרכיבים החברתיים כתנאי מוקדם למימוש פוטנציאל הצמיחה.

חשוב לחזור ולהדגיש כי מודל "פירמידת הצמיחה" מאפשר זיהוי שיטתי של תחומי חוזקה וחולשה, אך אינו מבטא את עוצמת ההשפעה של כל שכבה על זו שמעליה, ואינו מספק תשובה לשאלה היכן ההשקעה הנוספת תניב את התרומה הגבוהה ביותר. אף שמדד ההון האנושי של החברה הערבית עומד על כ-65% בלבד מזה של החברה היהודית הלא-חרדית, אין בכך כדי לשקף ישירות את תרומתו לשכר או להכנסה מעבודה לפרט. בהקשר זה, ממצאי מחקר של לוונטל, ליפשיץ ותחאוכו (2025) מצביעים על כך שההון האנושי מסביר כ-71% מפערי השכר בקרב גברים אך רק 28% בקרב נשים, נתון המלמד כי בעוד שהפער בהון האנושי מהווה מרכיב דומיננטי בפערים בהכנסה מעבודה בקרב גברים, בקרב נשים קיימים גורמים נוספים שטרם הוסברו ושחייבים המשך מחקר.

בהתבסס על הפערים הכלכליים העולים מהפירמידה, מומלץ לקדם מדיניות כללית ומתכללת לצמצום הפערים בין החברה הערבית לחברה היהודית הלא-חרדית, תוך מיקוד בשלושה אפיקים מרכזיים: חיזוק ההון האנושי, שיפור איכות התעסוקה, והרחבת הנגישות להזדמנויות כלכליות. ראשית, יש להגדיל את שיעור הערבים בעלי השכלה על-תיכונית, אקדמית או טכנולוגית, תוך התמקדות בהשקעה מוקדמת במיומנויות שפה וכישורים רכים, לצד פיתוח מסגרות הכשרה מתקדמות מותאמות לביקושי השוק. שנית, יש לפעול להרחבת השתתפותם של ערבים לא-משכילים, ובעיקר נשים, בשוק העבודה, באמצעות שדרוג מרכזי התעסוקה, הסרת חסמים תחבורתיים ואזוריים, ופיתוח אזורי תעשייה בסמוך ליישובים ערביים. שלישית, מומלץ לעודד יזמות עסקית וחדשנות בתוך החברה הערבית, לצד תמיכה במעסיקים לשיפור פריון העבודה, וזאת תוך התאמה אזורית לצרכים הייחודיים של קבוצות שונות (לפירוט ראו תחאוכו ואחרים, 2024).

בנוסף להיבטים הכלכליים, יש לתת מענה מערכתי ומתואם לאתגרים החברתיים החריפים, ובראשם רמת הפגיעה הגבוהה בחברה הערבית. לשם כך יש לגבש מדיניות ייעודית למיגור הפגיעה בחברה הערבית, הכוללת חיזוק מערך האכיפה, ביסוס אמון הציבור ברשויות החוק, השקעה בקהילות מניעה ובתשתיות חינוך בלתי פורמליות, וכן חיזוק תחושת הביטחון האישי והלכידות החברתית. כמו כן, יש להמשיך וליישם באופן עקבי את תוכניות הפיתוח הממשלתיות הקיימות, לרבות השקעה בתשתיות, דיור, תחבורה ותשומות משלימות להון האנושי, כחלק מאסטרטגיה רב-שכבתית לשילוב חברתי-כלכלי מלא.

מקורות

1. בוטוש, נ' (2023), "[תיאור וניתוח מערכת הבנקאות בחברה הערבית](#)", מרכז המחקר והמידע של הכנסת.
2. בלס, נ', בנטל, ב' ודבאוי, מ' (2023), "תקציר מנהלים: יחסי הגומלין בין גודל הכיתה ומספר שעות הלימוד והשפעתם על הישגים לימודיים", דוח מצב המדינה, 3–31.
3. בן אריה, ר' (2022), "תכנון והסדרה ביישובים הערביים: תמונת מצב", סיכוי-אופוק והמרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי.
4. הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים (2022), "מימון בעסקים קטנים ובינוניים – סקר 2022", משרד הכלכלה.
5. לביא, א' (2016), "החברה הערבית-הפלסטינית במדינת ישראל: עת לשינוי אסטרטגי בתהליכי השילוב והשוויון", המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), אוניברסיטת תל אביב.
6. לוונטל, ע', ליפשיץ, א' ותחאוכו, מ' (2025), "[חלקו של ההון האנושי בפערי הכנסה מעבודה בין יהודים לערבים](#)", מכון אהרן למדיניות כלכלית.
7. לוונטל, ע' ולרום, ט' (2026), "[קידום החברה הערבית כמנוח צמיחה משמעותי לכלכלת ישראל בעשור הקרוב](#)", מכון אהרן למדיניות כלכלית.
8. מנחם-כרמי, ש' וקלישר, ע' (2024), "[פירמידת הצמיחה וצמצום העוני: מתודולוגיה ועדכון 2024](#)", מכון אהרן למדיניות כלכלית.
9. סייד אחמד, פ' ואלכסנדרון, ע' (2023), "[מחקר שוק: בנקאות במגזר הערבי](#)", רשות התחרות, חטיבת המחקר.
10. ספיבק, א' ויוסטמן, מ' (2001), "דינמיקה סוציו-כלכלית של רשויות מקומיות", הרבעון לכלכלה 48(4), 572–606.
11. קלישר, ע', תחאוכו, מ', פרטוש, א', מטר, ח', מחיזומי, ע' וג'באלי-סירחאן, ס' (2023), "[שילוב צעירים ערבים בהשכלת STEM ובתעסוקה איכותית](#)", מכון אהרן למדיניות כלכלית.
12. שאמי, ל' (2019), "החוב של משקי הבית בישראל", מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
13. שר שלום, ר' (2011), "[מחסמים לסיכויים: סוגיות ברישום מקרקעין בחברה הערבית בישראל](#)", סיכוי – העמותה לקידום השוויון האזרחי.
14. תחאוכו, מ' (2019), "[החברה הערבית כמנוח צמיחה במשק הישראלי](#)", מכון אהרן למדיניות כלכלית.
15. תחאוכו, מ', לוונטל, ע', לרום, ט' ופרטוש, א' (2024), "[אתגרי החברה הערבית בשוק העבודה בשגרר ובחירום](#)", מכון אהרן למדיניות כלכלית.
16. תחאוכו, מ', לרום, ט' וג'באלי-סירחאן, ס' (2023), "[מדיניות לקידום תעסוקה איכותית בקרב צעירים בחברה הערבית](#)", מכון אהרן למדיניות כלכלית.
17. תחאוכו, מ', קיקנדה, ל', סומקין, ס' ופרטוש, א' (2023), "[סלילת דרכם של אקדמאים ערבים להצלחה בשוק העבודה](#)", מכון אהרן למדיניות כלכלית.
18. Ali KSM, A. D. (2013), "Security and Economic Development in Nigeria Since 1960", *Arabian Journal of Business and Management Review* (Kuwait Chapter) 2(6), 1–7.
19. Aschauer, D. A. (1989), "Is public expenditure productive?", *Journal of Monetary Economics* 23(2), 177–200.
20. Bailey, M. J., and Dynarski, S. M. (2011), "Gains and gaps: Changing inequality in US college entry and completion", National Bureau of Economic Research.
21. Banducci, S. A., Donovan, T. and Karp, J. A. (2004), "Minority representation, empowerment, and participation", *The Journal of Politics* 66(2), 534–556.

22. Bloom, D. E., Canning, D., and Sevilla, J. (2004), "The effect of health on economic growth: A production function approach", *World Development* 32(1), 1–13.
23. Bloom, D. E., Kuhn, M., and Prettnner, K. (2018), "Health and economic growth", IZA Discussion Papers.
24. Brügggen, E. C., Hogleve, J., Holmlund, M., Kabadayi, S., and Löfgren, M. (2017), "Financial well-being: A conceptualization and research agenda", *Journal of Business Research* 79, 228–237.
25. Calderón, C., and Servén, L. (2008), "Infrastructure and economic development in Sub-Saharan Africa", *Journal of African Economies* 19 (suppl_1), i13–i87.
26. Cohen, M. A. (2000), "The economics of crime and punishment: Implications for sentencing of economic crimes and new technology offenses", *George Mason Law Review* 9, 503–530.
27. Cook, P. J., Ludwig, J., and McCrary, J. (2010), "Economical crime control", In *Controlling Crime: Strategies and Tradeoffs* (pp. 1–39). University of Chicago Press.
28. Cooper, D., and Dynan, K. E. (2013), *Wealth Shocks and Macroeconomic Dynamics*. Available at SSRN 2321396.
29. Dam, K. W. (2006), "The Judiciary and Economic Development", John M. Olin Program in Law and Economics Working Paper.
30. De Mello, J. M., and Zilberman, E. (2008), "Does crime affect economic decisions? An empirical investigation of savings in a high-crime environment", *The BE Journal of Economic Analysis and Policy* 8(1), 1–28.
31. Dilulio, J. J. Jr. (1996), "Help wanted: Economists, crime and public policy", *Journal of Economic Perspectives* 10(1), 3–24.
32. Feld, L. P., and Voigt, S. (2003), "Economic growth and judicial independence: Cross-country evidence using a new set of indicators", *European Journal of Political Economy* 19(3), 497–527.
33. Hanushek, E. A., and Woessmann, L. (2015), "The economic impact of educational quality", In *Handbook of International Development and Education* (pp. 6–19), Edward Elgar Publishing.
34. Kempson, E., and Poppe, C. (2018), "Understanding Financial Well-Being and Capability", Consumption Research Norway Professional Report.
35. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Pop-Eleches, C., and Shleifer, A. (2004), "Judicial checks and balances", *Journal of Political Economy* 112(2), 445–470.

36. Mahoney, J. (2023), Subjective well-being measurement: Current practice and new frontiers (Working Paper No. 17, OECD Papers on Well-being and Inequalities). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/4e180f51-en>
37. Nyathi, L. D., and Mlobane, M. (2024), "The Role of Ease of Doing Business in Attracting Foreign Direct Investment in the SADC Region", *International Journal of Research and Innovation in Social Science* 8(5), 2587–2602.
38. OECD (2025), "[The pivotal role of active labour market policies and public employment services in the green transition](#)", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, OECD Publishing.
39. Philipson, T. J., and Posner, R. A. (1996), "The economic epidemiology of crime", *The Journal of Law and Economics* 39(2), 405–433.
40. Rosenfeld, R., and Fornango, R. (2007), "The impact of economic conditions on robbery and property crime: The role of consumer sentiment", *Criminology* 45(2), 735–770.
41. Saliterer, I., Korac, S., Barbera, C., and Steccolini, I. (2021), "Taking stock: The role of the institutional context for local government financial resilience", In *Local Public Finance: An International Comparative Regulatory Perspective* (pp. 319–332), Cham: Springer International Publishing.
42. Sommer, C. (2019), "Social cohesion and economic development: Unpacking the relationship", Briefing Paper.
43. Tkemaladze, I. (2017), "Effective employment as an important factor for increasing inclusive economic growth and living standards", *Journal of International Economic Research* 3(1), 61–66.

נספח: פירוט מדדים

לוח נ-1: השקעה בהון אנושי

מצב יחסי משוקלל	מצב יחסי	ערבים	יהודים לא-חרדים	
67%	84%	פירוט בלוח נ-2		הוצאה לתלמיד בחינוך היסודי
				הוצאה לתלמיד בחטיבת ביניים
				הוצאה לתלמיד בתיכונים
	32%	1,570	4,770	הוצאה לחינוך ברמת היישוב
	71%			סך הכול הוצאה ממוצעת לתלמיד
	57%	37%	21%	מינוי מנהלים במסלול המקל
	82%	429	526	איכות המורים ציון פסיכומטרי ממוצע
	31%	22%	70%	איכות המורים פתרון בעיות בסביבה מתקשבת PIAAC
	77%	62%	81%	איכות המורים אוריינות במתמטיקה PIAAC
	68%	58%	85%	איכות המורים אוריינות בשפת אם PIAAC
	63%			ממוצע איכות צוות הוראה ומנהלים

הוצאה לתלמיד חושבה לפי חמישוני טיפוח, ראו פירוט בלוח נ-2.

מקור: עיבודי חוקרי המכון לנתוני משרד החינוך, מנהל כלכלה ותקציבים 2022 (הוצאה לתלמיד); הלמ"ס 2017, 2021 (מינוי מנהלים במסלול המקל, איכות המורים ציון פסיכומטרי ממוצע); PIAAC (איכות המורים במבחני PIAAC), שיעור בעלי תעודת חינוך והוראה בעלי רמת מיומנויות בינונית ומעלה לפי פרקים.

לוח נ-2: הוצאה לתלמיד בחינוך בחלוקה לפי חמישוני טיפוח

הוצאה לתלמיד	יהודים	ערבים	שיעור הערבים בכל חמישון	מצב יחסי משוקלל	משקל תלמידים בכל חטיבה מסך התלמידים	מצב יחסי משוקלל
חטיבת יסודי						
חלש	24119	20900	63%			
חלש בינוני	21314	19149	26%			
בינוני	20050	18111	11%	88%	53%	
בינוני חזק	18381	16085	1%			
חטיבת ביניים						
חלש	27831	24005	58%			
חלש בינוני	25851	22775	34%			
בינוני	22919	22462	8%	88%	21%	84%
בינוני חזק						
תיכון						
חלש	44043	30912	63%			
חלש בינוני	38533	31082	18%			
בינוני	34116	30432	11%	75%	26%	
בינוני חזק	35322	29129	8%			

מצב יחסי משוקלל בכל חטיבה - ביחס לשיעור הערבים בכל חמישון. מצב יחסי משוקלל כולל - ביחס משקל תלמידים בכל חטיבה מסך התלמידים.

לוח נ-3: תעסוקה

מרב יחסי	מרב יחסי	מרב יחסי	יהודים	מרב יחסי	יהודיות	ערביות	
משקל	יחסי	בקרב גברים	לא-חרדים	ערבים	בקרב נשים	לא-חרדיות	
	67%	84%	88%	74%	51%	85%	43%
							שיעורי התעסוקה בגילים 25–64
							שעות עבודה שבועיות ממוצעות
	91%	93%	45.8	42.7	88%	39.2	34.6
							למועסקים
							שיעור התעסוקה בגילים 25–64
							בשקלול שעות עבודה ממוצעות
	62%	78%	40.304	31.598	45%	33.32	14.878
56%							למועסקים
	56%	69%	19%	27%	44%	15%	35%
							שיעור חסרי מעש 18–24
	31%	42%	12%	5%	20%	5%	1%
							שיעור מנהלים ובעלי תפקיד
	66%	41%	29%	12%	91%	35%	32%
							שיעור מועסקים במשלח יד אקדמי
	11%	11%	19%	2%	11%	9%	1%
							שיעור מועסקים בענף הייטק
	15%	15%	27%	4%	15%	13%	2%
							שיעור מועסקים במשלח יד הייטק
	31%						
							שקלול של איכות התעסוקה

מצב יחסי משקלל לפי המשקולות הבאות - 75% לשיעור תעסוקה משוקלל, 10% לחוסר מעש, 15% לאיכות תעסוקה.
מקור: ניתוח חוקרי המכון לנתוני סקר כוח אדם, 2023.

לוח נ-4: רמת ההון האנושי

מרב	מרב	יהודים לא-חרדים	ערבים	
	54%	76	47	שיעורי בעלי מיומנות גבוהה ומעלה במבחן PIAAC גילים 16–18 - מתמטיקה
	81%	81	64	שיעורי בעלי מיומנות גבוהה ומעלה במבחן PIAAC גילים 16–18 - שפת אם
	24%	42	10	שיעורי בעלי מיומנות גבוהה ומעלה במבחן PIAAC גילים 16–18 - סביבה מתוקשבת
	31%	35%	11%	שיעור המצטיינים בחשיבה יצירתית במבחני פיזה
	79%	478	380	אוריינות במתמטיקה פיזה
	79%	486	386	אוריינות במדעים פיזה
	73%	502	366	אוריינות בקריאה פיזה
	61%			סך הכול הישגים במבחנים בינלאומיים
	84%	97%	87%	מקבלי ציון גבוה מ-90 בכמותי
	81%	96%	80%	מקבלי ציון גבוה מ-90 במילולי
65%	74%	96%	75%	מקבלי ציון גבוה מ-90 באנגלית
	79%			סך הכול הישגים בפסיכומטרי
	92%	80%	67%	שיעור בוגרי תיכון
	66%	61%	32%	שיעור מסיימי תיכון עם בגרות איכותית
	79%			סך הכול הישגים בתיכון
	49%	42%	20%	בעלי תואר ראשון ומעלה גילים 25–64 מתוך סכ"א
	39%	14%	4%	שיעור מדופלמים מה"ט – סכ"א
	44%			סך הכול לימודים על-תיכוניים
	60%	90.9%	54.4%	שליטה בשפה העברית (מדוברת)
	64%	88.0%	56.6%	שליטה בשפה העברית (כתובה)
	65%	89.4%	57.8%	שליטה בשפה העברית (קריאה)
	63%			סך הכול שליטה בעברית

מקורות: נתונים על מבחני PIAAC נלקחו מעיבודי חוקרי המכון לנתוני PIAAC שנת 2014/15. נתונים על מבחני פיזה נלקחו ממחקר פיזה ראמה של שנת 2022 (תמונת מצב בקרב תלמידים בני 15). נתונים על הישגים בפסיכומטרי נלקחו מנתונים מנהליים של ילדי 1995/98. נתונים על הישגים בתיכון נלקחו מנתונים מנהליים של ילדי 2001. נתונים על לימודים-על-תיכוניים נלקחו מעיבודי חוקרי המכון לנתוני סקר כוח אדם 2023. נתונים על שליטה בשפה העברית נלקחו מעיבודי חוקרי המכון לנתוני סקר כוח אדם 2022. בקרב בני 20 ומעלה, יהודים כולל חרדים).